

Людина у похилому віці часто згадує своє дитинство, молодість, зрілість, пережите та робить висновки зі свого життя.

Так і я тепер, вже 90-ка пролетіла, стала вдовою, сиджу далеко від України та пригадую наше спільне, бурхливе життя з покійним мужем Юрієм, а також і своє... Хоча я прожила короткий час свого життя, лише 16 років, на рідній землі, але тепер задумуюсь і згадую своє село, де народилася, де проминули мої дитячі роки та інші українські села, про які так віддано та щиро писав Тарас Шевченко:

“Село! І серце одпочине:

Село на нашій Україні -

Неначе писанка, село”.

Українські села були колись твердинею українських традицій, звичаїв, вірувань, переказів, культури, родинного життя, патріотизму та належності до своєї рідної землі.

Моє, дуже велике, село було розкинуте широко навкруг і називалося Кам'янка Лісна. Ділилось на три присілки: Боброїди, Бишків, Пирятин. Присілки ще ділилися на хутори, в яких було і декілька хат.

Я народилася 17 листопада 1925 року, у присілку Боброїди, на хуторі Кудрики.

Можливо, що ця назва походить із роду тих Кудриків, що і моя бабця по мамі, яка вже два рази повдовіла і мала чотирьох дорослих дітей, вийшла втретє заміж за Семена Кудрика і переїхала на цей присілок.

Підростаючи, я довідалася, що моя бабця по мамі, була Анна Перетятко, яка виходила, як я вже згадувала, заміж три рази. Перший її муж не жив дуже довго, помер і залишив двох дітей: хлопця і дівчину. Вона залишилася сама з двома дітьми на небагатій сільській господарці. За якийсь час вийшла заміж вдруге за Перетятка. Вони також разом мали двох дітей: хлопця Григорія і дівчину Марію. Анна була вдоволена з чотирма дітьми, але працювали на господарці тяжко, не покладаючи рук. Не знаю, як довго разом жили, але цей другий муж, також помер і вона знов лишилася сама, з чотирма дітьми, вже підлітками. Двоє дітей від першого мужа вже почали десь працювати. Діти підросли, помагали мамі по господарству і вони якось разом давали собі раду. Кожної неділі й на важливі свята, як усі селяни, ходили до церкви на Службу Божу. Там сходилися селяни з усіх присілків. Після Богослужби всі зустрічалися, знайомилися чи віталися зі близькими й знайомими. І так, напевно, моя баба, Анна Перетятко, познайомилася зі старшим вдівцем Семеном Кудриком. Можливо хутір Кудрики започаткувала родина того самого Семена Кудрика, який пізніше був моїм нерідним дідусем і він був дещо старший від моєї бабусі Анни Перетятко. Семен був також вдівцем з

трьома дорослими доньками, женився третій раз, Він був досить багатий, мав середню господарку, гарний великий город і пасіку, тож часто давав мені меду, особливо, коли в мене боліло горло чи мала простуду. Коли він женився втретє, священник, який вінчав його втретє сказав: «Семене, це останній раз, що я тебе вінчаю...» і вони прожили в злагоді 10 років.

Посередині присілків й хуторів була церква Св. Варвари Різдва Пресвятої Богородиці. Ближче церкви – цвинтар, велика господарка для священника, дві будови школи, читальня «Просвіти», молочарня «Маслосоюзу», крамниця «Кооперативи», на якій був напис «свій до свого по своє», помешкання церковного дяка, який був також диригентом церковного хору. Село було майже чисто українське, крім однієї жидівської родини Кац, яку я знала, бо донька, Малка Кац, так ми її кликали, ходила до моєї школи, а її мама торгувала всячиною в селі, продавала жіночі тканини до шиття в обмін на масло, яйця та гроші; та одного польсько-німецького коваля, на присілку Горайці, казали, що він «фольксдойч».

Під час польської окупації село належало до повіту Рави-Руської, а за радянської влади до району Жовківського, який перейменували на Несторів, бо колись біля міста Жовкви, у першій світовій війні, австрійське військо збило московський літак і загинув літун Несторов. Кажуть, як Микита Хрущов проїжджав Жовквою і побачив пам'ятник магнатові Жолкевському, то зразу дав наказ зняти цей пам'ятник, бо Жолкевський воював з Москвою, і тоді місто перейменували на Несторів.

Як я довідалася, місто Жовква було засновано, ще в 1594 році, магнатом Жолкевським, а ціле місто добудоване різними історичними будовами в 1603 році. Тоді Жовкві було надане Магдебурзьке право. Там був замок і королівська резиденція тодішнього польського короля. Архітектором міста Жовкви припускають українця Павла Щасливого.

У Жовкві було п'ять церков, чотири костели й одна синагога. Місто Жовква прославилось іконописцями та різьбярами. Жовква була також відома церквою і монастирем Різдва Христового отців Василіян, які відтак провадили свою друкарню.

З 1994 року місто Жовква має статус Державного історико-архітектурного заповідника – це прочитала тепер в якомусь виданні. Рід Жолкевських перестав існувати в 1620 році, коли у битві з турками під Цецорою, загинув гетьман Станіслав Жолкевських і всі чоловіки його роду, а також батько Богдана Хмельницького.

Сьогодні моє село все ще належить до району Жовкви, Львівської області. Згадую місто Жовкву, бо воно найближче місто від присілка Боброїди. Мої батьки часто їздили на ярмарок до Жовкви і я з ними. Я з цікавістю втуплювалася очима на розпродажу різного краму на ринку, його було сила-силенна, а також зазірала до крамниць! Бо в нашій сільській крамниці «Кооператив» було багато товару, але у місті був більший вибір різноманітних, різноколірних, різнобарвних речей. Довідаюсь з різних джерел, що на території Львівщини, до якої належить і село Камінка Лісна, проживали люди вже понад 20 тисяч років.

Доказами цього є археологічні знахідки предметів.

А про околицю села Камінки Лісної згадується ще в польських документах 1580 року. Напевно початок цих околиць і жителів вже був тут кільканадцять тисяч років тому.

Багато поколінь прийшло на зміну одне одному з тих часів, але ми тут були не зайди, а жили в цьому краю завжди. На цій святій землі наших предків творився місцевий колорит та народна традиція. Люди колись майже не виїжджали поза своєї околиці чи села, вони створювали нові околиці та народжувалися нові покоління.

Мої батьки, тато Михайло Лібер, українець третього покоління – глибше не знаємо – та мама, Марія Перетятко, були бідні селяни й наше село не можна визнавати дуже багатим, бо земля була пісковита, але заможних селян було досить.

Одним із таких заможних господарів у нашому селі був чоловік, на прізвисько, «американець». Він був віку моїх батьків, а може й старший. Молодим юнаком, будучи безбатченком, син бідної селянки, вирішив виїхати до Америки на заробітки. Він був добрим робітником і працював у копальні на дві зміни кілька років, а тому, що був заощадливим повернувся у село грошовитим. За ці гроші купив велику ділянку землі, побудував на ній гарну сільську хату, знайшов у селі дівчину, оженився і став добрим господарем. Побачивши, як добре господарюють в Америці та маючи досвід, його гарне господарство мало завжди кращий врожай і він скоро став у селі одним із найбагатших господарів. Тяжко працював, слуг не мав, але інколи брав платних робітників. Мав двох дітей, трохи старших за мене, які хоч вчилися, син в гімназії, але також працювали на господарці. Як нас «визволила» московсько-радянська, комуністична влада, то його першого разом з родиною, як «куркуля», вивезли десь на Сибір. Не доїхавши, ще в дорозі, з горя помер.

Не знаю скільки мені було літ, коли я почала довідуватись про родину моїх батьків. Діда по татові не пам'ятаю, але думаю, що він мене маленькою напевно бачив і говорив до мене.

Мій тато народився 1901 року на присілку Лібри, де було кілька хат і охрестили його Михайлом (Лібером). Він був першою дитиною в діда Юрія Лібера, а про його дружину я нічого не знаю, бо прізвище та ім'я своєї мами тато не пам'ятає, бо його мама скоро померла після його народження. Юрій Лібер лишився на господарці самотній з малою дитиною. Тому його забрала до себе на виховання його тітка, яка була сестрою покійної мами Михася. Вона була заміжня за вдівця, який мав двох своїх вже трохи старших дітей, хлопця і дівчину, і жили недалеко, на другому присілку Кудриків. Тітка, яку звали Демчиха, добре пильнувала малого Михася. Про своє дитинство тато ніколи нам не говорив, лишень я ще пригадую нашу бабу Демчиху, яка жила з нами, коли тато вже мав свою родину.

Дідо Юрій Лібер одружився вдруге і мав ще п'ятеро дітей, трьох синів і дві доньки. Тато, коли підріс, з ними спілкувався. Коли я вже піросла, то я також часто з ними бачилася, головню з тітками Марією і Ганнусею, а з наймолодшим дядьком Іваном ходила до школи, до однієї класи.

Пам'ятаю, що якраз перед війною, з невідомих причин, загинув один із дідусевих синів. Найстарший залишився на господарстві.

Коли Михайлові було десь 12-14 років йому щось зробилось під коліном і він мав там рану. Як звичайно лікаря в селі не було, то рану перев'язала його тітка Демчиха і сказала сидіти в хаті, і нікуди не ходити, що він робив, лишень час від часу вона перев'язувала рану. Як рана загоїлася, то Михась не міг добре, рівно стати ногою на підлогу. Тоді скоро його повезли до міста, до лікаря, а лікар сказав, що вже запізно і тепер ніяк не можна допомогти, лише відрізати ногу. Але мій тато, ще з дитинства був здібний та винахідливий. Він сам зробив собі палицю, де частина ішла під пахом, а друга просто до підлоги, і він так ходив, торкаючись підлоги лише пальцями. І так навчився скоро ходити й все робити, і став добрим самоуком, і міг усе робити в житті.

Особливо, що мені найбільше з дитинства залишилось в пам'яті – це оповідання моєї бабуні, яку прозивали Демчиха, яка жила з нами і я думала, що вона була наймудріша в родині, бо розповідала мені різні казки, звичаї, вірування. Вона була тіткою мого тата, яка забрала його маленького до своєї родини та виховала, коли померла його мама. Не знаю, чи моя бабуня ходила колись до школи, бо, в період її дитинства, школа не була обов'язковою. Я не бачила, щоб вона колись читала або

писала. Можливо тому, що завжди була чимось зайнята, але все знала, як якийсь вішун. Тоді наші селяни жили з природою і розуміли її.

Вона розповідала про різні вірування, про домовиків, лісовиків, мавок, русалок і багато іншого, можливо тому, що була стара і мала більше часу, який могла присвятити мені, і я завсіди її уважно слухала. Вона розповідала, що колись було дуже багато богів, а тепер є один Бог і багато святих. Коли я була нечемна, то лякала мене домовиком або мавкою, що є у лісі, а коли я боялась грому і блискавки, то вона казала не боятися, бо це тільки такий добрий Св. Ілля їздить по небі кіньми й возом, що так гуркотить, аж іскри летять з-під коліс.

Вона знала все наперед: чи літо буде гаряче, чи сухе; чи будуть дощі; де і що сіяти, чи садити; чи наступна зима буде дуже сувора з великими морозами, чи більш лагідна, і майже ніколи не помилялася. Всі хвороби та рани лічила зіллями. Такі народні вірування передавались з покоління в покоління.

Знала вона напам'ять цілу Службу Божу та інші церковні відправи, всі молитви, колядки, щедрівки, безліч пісень і різних переказів.

Дотримувалась строгого посту, кожную п'ятницю в році нічого не їла, а у Великодній четвер, п'ятницю і суботу лишень пила воду, і аж мала свячене на сніданок у Великодню неділю разом з нами.

Мій тато і мама ходили до школи лише кілька років, але добре читали й писали. Тато, ще юнаком, поранив ногу під коліном, і як все загоїлось, то не зросло, бо він шкутильгав на одну ногу, допомагаючи собі палицею, тому не міг далеко і довго ходити, або тяжко працювати в полі, хоча він це робив.

Але, він був дуже розсудливий, розвинутий і здібний самоук і все, що винаходив чи придумував, міг зробити. Тому він був швець, кравець, фрізер і навіть музикант, бо мав і грав на гармонії. Хочу додати, що він не курив і не пив. Випив може чарку на весіллі чи іншій імпрезі. Я, ще малою дитиною, любила приглядатись як він, особливо, вечорами забивав молотком кілочки в чоботи або щось шив на машині. Мама мене часто тягнула до ліжка, що вже час спати, але я з великим задоволенням любила дивитися, що робить тато. Не знаю чому, але ціле життя була більше прив'язана до тата ніж до мами.

Може тому, що тато, будучи часто при роботі взуття або якогось шиття на машині, був більш терпеливим, а мама була змучена, нервова і частіше мене сварила, якщо я щось не так робила, як вона наказувала, бо тяжко працювала на господарстві та повинна була ще поратись в хаті. До нас часто вечорами, приходили до тата господарі чи знайомі, щоб направити чи зробити нове взуття, або щось пошити. Тоді відбувалися

різні господарські, політичні, закордонні дискусії часом і плітки, хоч кажуть, що мужчини не пліткують. Я любила сидіти десь не дуже далеко від тата і до всього прислухатися, хоч не завжди все розуміла, але інколи розуміла більше, ніж старші думали, що я не знаю про що говориться. Найчастіше заходив до нас, із сусіднього присілка Станчуки, дядько Іван, так я його називала. Він колись у першій світовій війні воював у австрійській армії, де був поранений і брав австрійську пенсію. Тяжкої праці не міг робити, жив коло родини своєї сестри, тому мав більше часу приходити до нас.

Не знаю коли, може як мені було десь коло п'яти або шести років, він почав учити мене українську азбуку і числа. Пізніше скласти до купи склади й так я навчилася скоро читати. Мій тато, коли мав хвилику часу, завжди щось читав, бо в нас були книжки та тато одержував газету «Нове село». У сім років я вже добре читала й це для тата була велика радість і задоволення, бо він не мав багато часу на читання, а для мене це була нагода сидіти біля тата і вголос йому читати, що мені дуже подобалося, та менше допомагати мамі в хаті чи на подвір'ї, що я не дуже любила. До школи я ще не ходила, бо була дуже маленька і худа, часто хворіла, і батьки боялися за мене, бо до школи треба було ходити пішки близько двох кілометрів, а зимою ще могла застрягнути в снігу. Тому пішла до школи, коли мала майже вісім років, у 1933 році.

Найчастіше читала татові газету «Нове село», бо там були різні новини. Запамяталося, що часто читала в газеті про якусь Аддис-Абебу, що там якась війна. З цього я нічого не розуміла, але читала. Часто тато і вуйко Іван «заходили», як вони казали в політику. Іноді мова йшла про якісь інші країни, в яких живуть наші люди, і що там краще ніж у нас, і що ми тут поневолені. Нарікали на польську владу, що нечесно ставиться до нашого народу. Чому ми програли нашу самостійність, коли ми її знов здобудемо?

Дуже добре пригадую, коли був Голодомор у Східній Україні. Про це читала татові з газети «Нове село», про це говорили та дискутували вечорами господарі, які приходили до тата. Розмову вели про якусь страшну комуну, колгоспи, що люди вмирають з голоду, що треба їм допомогти. Пам'ятаю, що були якісь збірки для людей, які голодували. Не знаю, чи це були грошима, харчами чи зерном і хто і як їх туди перевозив.

Найбільше мені залишився у пам'яті, з тих часів, малюнок із книжечки «В червоному царстві сатани», яку ми тоді мали вдома і я татові читала.

Стояла велика, гарна церква. До церкви прилягла висока драбина і на горі драбини молодий мужчина держить вже в руці знятий хрест з церкви й кричить до другого в долину, який держить дві зірки:

- Гей, подай мені зірку!

- Яку, п'ятикутну чи шестикутну? - питає той з долини.

- Котру-небудь, вони обидві наші! – відповідає інший з гори.

Як пишу тепер, то рука мені трясеться, не тому, що я так сильно знов це переживаю, а тому, що тепер вже двадцять років Україна є самостійна, але ще багато українських людей запаморочені, колись брехливою комуною, твердять, що наставленого державою голодомору-геноциду не було. А ще більш боляче, що такі люди є також ще у нашому теперішньому уряді.

Як вже писала, що завсіди бігла за татом дивитися, що він буде робити, бо татова робота чомусь була для мене цікавішою, а може тому, що все розпитувала як звичайно діти: “Чому...?” І він краще міг все пояснити, щоб я зрозуміла, також він був більш терпеливий ніж мама.

Одного разу, надвечір, як кури сиділи в курнику, як у нас казали на “бантах”, тато пішов до курника, а я швиденько боса за ним. Бачу, тато закладає кожній курці якусь бляшку, як перстень, на ногу. Питаю: “Чому?” “Щоб мама знала котра курка знесе найбільше яєчок, бо тоді з тих яєчок квочка висидить дуже гарних курчаток”, - була відповідь.

Я любила всіх домашніх тварин, а особливо маленьких. Приємно було спостерігати, як квочка водить своїх курчат посеред подвір'я, як вони всі разом кругом біля неї, а як відчують наближення якоїсь біди, зразу ховаються під нею. Я дивилася, чи не видно десь близько ворони, тоді кричала, махала руками, бо вона могла зловити та забрати курчатко з собою і кудись з ним полетіти. Таке бувало...

Сільські діти привчалися до господарства з дитинства, і я любила інколи помагати мамі годувати пташню і свійських тваринок. Тому завсіди мала свою тваринку чи пташку, яку дуже любила. Моя улюблена курочка, бронзового кольору, завжди ходила за мною і хотіла завжди заходити до хати, та мама не дозволяла. Також одна свинка почала бути моїм приятелем і слідувати всюди за мною. Одного разу, бідна свинка, порізала собі шию десь на склі під плотом, ми з мамою перев'язали шию, натерли зіллям і рана скоро загоїлася.

У нас був собака Бровко на господарстві, який був прив'язаний вдень і міг бігати тільки між стайнею і хатою, а вночі, вже без прив'язі, міг ганятися по цілому, добре обгородженому двору.

Ми з братом також мали кицю Красуню, яка пізніше мала трьох котенят.

Одне котеня залишили собі, а двох бабуня віддала сусідам. Як воно піросло,

то я з братом, часто гралися з ним, бігали зі шнурочком, на кінці прив'язували все, що могли знайти, і це котеня було нашою найкращою забавкою. Я його дуже любила, годувала молоком, а воно завжди лізло до мене в ліжко спати.

Одного дня, я з мамою довго працювала в городі, була дуже змучена й увечері дуже швидко заснула твердим сном. Пробудившись, побачила вранці, що котеня лежить нерухоме. Виявилось, що я його задушила як оберталася, коли спала. Цю трагедію я дуже тяжко пережила. Ми з братом сильно плакали за ним, похоронили в городі під черешнею і завжди туди прибігали та клали свіжу квітку.

Подобалося мені спостерігати як весною вертались бузьки та робили гнізда на нашій столі, а пізніше висиджували своїх пташенят.

Я придивлялася до всього і розпитувала, то знала назву кожного татowego знаряддя праці: шевського, кравецького, а пізніше господарського. Ще сьогодні багато з того пам'ятаю, навіть татову швейну машину, що називалась «Титан». Сьогодні мені цікаво знати, якої фірми вона була? Були у нас, як мама казала, «малі жорна», де мололось інколи зерно на муку. Часто хотіла попробувати молоти, але ніяк не могла покрутити каменем, бо це було дуже тяжко.

До сусідських дітей мене не часто пускали бавитись, але часто просилася, бо там ми грали в «свинки», щось подібне до теперішнього «бейсболу» або в «кремушки», це гра із п'ятьма камінчиками.

Причиною, чому мене не пускали до інших дітей було, що я мала молодшого братика Іванка, який народився 27 лютого 1929, і повинна була за ним дивитися, бо родичі й бабуня мали завжди якусь роботу. Коли мій брат вже трошки підріс, то не хотів мене слухатися, хоч була старша і батьки йому наказували, але у нього вже змалку зароджувалася думка, що він хлопець і він сильніший.

Нарешті, мене вже записали та завели перший день до школи. З однієї сторони, це було для мене щось нове і незнане, а з другої втіхи, що там так багато дітей і на перерві можемо разом бавитися і бігати.

Коли я почала ходити до школи, то я полюбила інших дітей, учителів і науку, бо все було щось нове і цікаве. Наприклад, про наш світ і нашу землю, на якій живемо, що Земля є кругла та обертається довкола сонця. Зі школи я мерщій бігла додому, бо хотіла це все розказати, пояснити своїй родині та показати, що багато цікавого дізналася в школі. Мої батьки мене розуміли й завжди хвалили, а моя бабуня мені не вірила, бо все пояснювала по-своєму і казала, що такого не може бути.

Спочатку ходила до школи з сусідськими дівчатами, але як знала вже добре дорогу, то ходила сама.

Коли мала десь років дев'ять, вже знала добре наш центр села, то мама посилала мене часто на малі закупи до кооперативи «Майбутність». Не завжди були в хаті готові гроші, то я часто несла яйця і на обмін одержувала все, що було потрібно, бо там був великий вибір на всі потреби. Найчастіше я приносила сіль, цукор, нитки до шиття або вишивання, фарби до писання писанок, собі зошити, олівці та інші дрібнички.

Одного разу, несучи яйця до кооперативи, зустрілась із групою дітей на пасовиську і пристала до них побавитись.

Не знаю, чи навмисно, чи нехотячи, один хлопець скочив на мене і всі яйця розсипались з кошика, і побились, я плачучи, з порожнім кошиком, вернулась додому. Тепер не пригадую, чи мама пробачила мою провину, що не послухала її наказу «ніде не зупинятися», чи мене покарала.

Великого годинника у нас не було, лише тато мав свого завжди в кишені. Одного дня я вибралась до школи швидше і побачила, що коло школи нема дітей, всі в клясі, то пішла відразу до своєї, бо вчила моя вчителька, Надія Субтельна, яка сказала мені сідати за лавку. І тоді мене охопило якесь дивне почуття, таке, ніби я налякалася. Побачила, що учні не ті, яких знала в моїй клясі, вони є старші, великі. Учителька говорить до них мовою, якої я не розумію. Це - вперше, коли почула польську мову в школі. Не раз, коли їздила з батьками на ярмарок, на возі з кіньми, до міста Рави Руської, чи до Жовкви, то чула якусь іншу мову на вулиці, але я не прислухалася, бо знала, що в місті живуть ще інші люди крім українців, переважно жиди й поляки, але в селі, у моїй клясі, ще не чула її, не розуміла, бо вчителі говорили лише по-українському до дітей. А це була старша кляса, яка вже вчила польську мову та такі предмети як історію, географію, які також викладалися цією мовою. Пізніше і я почала вчити її. Пам'ятаю, коли помер польський Пілсудський, то ціла школа мала траурну лекцію і вірш, що починався по-польськи «То не правда же тебе юж нема....»

В нашій школі тоді вчило троє вчителів. Директор Дітріх, прозивали його «фольксдойч», його дружина, польського походження, ім'я не знаю та українка, вчителька Надія Субтельна. До дітей всі вчителі говорили українською мовою, аж пізніше, десь на третьому році, почали викладати деякі предмети польською. До школи ходити дуже любила, бо наука давалась мені легко, напевно тому, що вже вміла читати, а найголовніше мала багато приятелів. З нетерпінням чекала шкільне свято Миколая, бо ми готували різні сценки, отримували дарунки, а дехто - різку! Одного року, Миколай дав мені гарний з різними кольорами светрик, яким я дуже пишалася, коли одягала. Учителі мене любили, бо я добре вчилася і була чемна. Тепер роздумую, чому мене не вписали відразу до другої кляси?...

Коли у директора школи народилася доня Реня, а панство Дітріх мешкали в одній частині будови школи, то мене викликали із кляси, щоб приглядала за дитиною, коли обое давали лекції. Кілька разів, сидячи в кріслі, коло ліжечка сплячої дитини Рені, у затемненій спальні, я сама часто солодко дрімала, лише пробуджувалася від дитячого зойку чи від відчинених дверей її мами, пані Дітріх.

Також інколи забирали мене, разом з дитиною Ренею, до великої лісничівки, біля села Пирятин, коли їхали в гості до лісничого поляка. А з часом знайшли собі для дитини няньку, яка мешкала разом з ними.

Директор Дітріх мав гарний город біля свого помешкання при школі. Я бавилася в цьому городі з малою Ренею Дітріх, інколи після школи. В городі росли куші порічок, малини, а також багато рож та інших квітів. З рож вони робили мармеладу, і хоч я дуже любила дивитися на ці пахучі, чудові квіти, але не любила їсти з них мармеладу. В селі біля кожної хати росло багато різних квітів. Моя мама садила різноманітні квіти, а найбільше любила - мальви.

У наших сусідів, яких прозивали Миськи, ріс виноград біля веранди. Знаю, що на зиму сусід стягав виноград на землю і прикривав від морозу.

Я любила часто заходити до них, бо у них було семеро дітей, старших і молодших за мене, і одна поміж них була мого віку. Я з нею бавилася у різні дитячі ігри, а також їла ягоди дозрілого винограду, який був дуже солодкий і смачний.

Директор Дітріх також мав у своїй хаті електрику. На даху щось крутилося, що її робило, бо село ще електрики не мало. Можливо, що ще хтось зробив собі сам щось подібне.

Пані Дітріх, під час вакацій, часто виїжджала під Карпати, до дуже відомої, відпочинкової околиці міста Закопаного, зі своєю дитиною. А як починалася наука, поверталася і була така бронзова, що не можна було її впізнати. Мені тоді тяжко було зрозуміти, що з нею сталося? Казали, що обпалило сонце. Селяни днями на сонці працювали, але таких обпалених я не бачила. Тоді темних людей, як африканців та інших, я ще не бачила.

Як вже була трошки старша, то мене будили рано, щоб я пасла корову на пасовиську, а пізніше приходила до хати, перебиралася, милася, брала вже зібрану скоріше шкільну торбу та йшла до школи. Після школи знов пасла, верталася разом з пастухами, коли вони гнали худобу додому. Цей час, після школи, бути на пасовиську з худобою та іншими старшими й молодшими пастухами, я дуже любила. Бо, крім того, що пильнували худобу, щоб не пішла десь в поле і не зробила шкоди, то ми мали час на різні ігри. Дівчата збирали квіти поміж трав, сплітали віночки або зв'язували та приносили до хати у вази. Вази ми також робили самі. Шукали гарну пляшку, обкручували

сильним шнурком і тягнули шнурок з двох сторін як пилкою. Коли пляшка добре нагрілася, клали в холодну воду і вона гарно й рівно тріскала, і вже була ваза.

Також бігали, копали який-небудь м'яч, деякі вишивали або співали.

Найкраще було осінню, бо у садах були дозрілі овочі й ми зносили різні і їли разом, а також робили в полі вогонь і пекли картоплю, бо тоді худобу вже пасли на порожніх полях. Ох, як тоді було весело!!..

Шкільні завдання робила вечорами біля тата, бо він завсіді щось робив при світлі нафтової лампи.

Українські села в Галичині, до 1939 року, були патріотичні й досить свідомі. У містах, багато молоді, навчаючись у гімназії, було охоплено організацією ОУН, а сільська молодь виховувалася у читальнях «Просвіти» або по хатах.

Перше моє патріотичне виховання почалось на присілку Лушики, у моєї однокласниці, яка мала старших за себе братів і сестер, забула її прізвище.

Кілька разів, після школи, вона просила мене зайти до неї, а тому, що неподалік жила наша далека родичка, в якій я могла заночувати, то вечорами заходила до цієї однокласниці, бо до них приходило багато молоді різного віку. Ми мали патріотичні виклади: хто ми є, про нашу історію, чому ми повинні це все знати, бо в школі нас цього не вчили. Учителем був старший чоловік, якого звали «паламар». Я бачила його завжди в церкві, в час Богослужінь, як він щось робив коло престолу, а також світив або гасив свічки. Ці вечори захоплювали мене особливо та про них не можна було нікому говорити, навіть нашим батькам. Коло хати старші хлопці держали стійки і як хтось сторонній йшов вони давали знати. А як незнайомець заходив до хати, то ми вивчали церковні молитви, святочні звичаї або «паламар» приготував нас до святої сповіді. Один раз на рік, учні ішли всі разом до церкви й до сповіді.

В читальні «Просвіти» був дитячий садочок, яким керувала молода учителька з руськими косами, переплетеними через голову. Імені не пам'ятаю, але була українка-патріотка, якій польська держава не дала праці, то вона за безцінь виховувала українських дітей. Не пам'ятаю, чи мене мама давала колись до нього, чи я заходила пізніше сама, але пригадується віршик, який написала ця вчителька на свято Матері й можливо я його декламувала, бо пам'ятаю до цього часу:

«Маленька дитина, три рочки я маю
А чим ти, матусю, я знаю, я знаю.
Обійму, пригорну, дам цвітку, дам рожу
Матусю, матусю, що більше я можу.»

Цього віршика я навчила своїх дітей, Орису та Оксану, пізніше внучок, Ксеню й Оленку, для виступу в українській школі.

Коли смеркалось, сходилась молодь до «Просвіти», де відбувалися проби співу, хору, сценок, які пізніше показували на концертах, бо в домі «Просвіти» була сцена, а також - гутірки. Мене родичі вечорами до «Просвіти» не пускали, бо я не мала старшого брата чи сестри, щоби мене брали з собою.

Деякі старші господарі, після роботи, в неділю, чи на свята, читали там українські часописи, дехто книжки та політикували чи обмінювалися господарськими думками.

Це - було єдине місце, де разом можна було зійтись багатьом людям і щось нове довідатись. Недарма - це називалось «Просвіта», бо тут відбувалася різнобічна просвітницька діяльність, особливо з молоддю, якою займалися найбільше студенти, а також безробітні вчителі, які доробляли собі мізерною платнею в нашій сільській «Кооперативі», чи в «Маслосоюзі», чи в «Просвіті».

Великого патріотизму додавали молоді величаві похорони героїв ОУН, які гинули за свій патріотизм до рідної землі України.

Коли польський уряд, в 1932 році, повісив двох бойовиків ОУН, Василя Біласа і його вуйка, Дмитра Данилишина, то я хоч щойно мала не цілком сім років, але пам'ятаю, як у нашій церкві дзвонили дзвони й казали, що за Біласа і Данилишина, як наша доросла молодь, складала вірші та співала пісні про Василя Біласа і Дмитра Данилишина.

Мені ще пригадується дещо, бо часто в селі чула пісню «Як прощався Данилишин зі своєю сестрою» і були такі слова:

- «Брате, ж Ти мій, рідний брате!

За що ж Тебе вішають?»

- «За Україну, за наш народ мусимо погибати,

Не забудьте українці про нас пам'ятати!»

Коли у моєму селі був величавий похорон члена ОУН Михайла Зеленого, в 1937 році, то цей похорон я вже пам'ятаю, бо хоронили його в селі з оркестром, вінками, патріотичними промовами. Казали, що його вбила комуністична агентура в селі, недалеко його хати.

Я часто чула, як говорили, що членів ОУН арештувала польська поліція, бо вони є проти всяких окупантів за Самостійну Україну. Говорилось часто про якусь «Березу Картузьку», що там сидять члени ОУН. Я в ті часи ще точно всього не розуміла, але вже відчувала, що це дає молоді гордості бути добрими українцями.

Під час Різдвяних свят, молодь ходила з колядою та іншими святочними побажаннями, з метою виховання молодих людей та збирання датків на «Рідну школу».

Нас, школярів та вчителів, часто господарі возили возами й кіньми на різні цікаві, пізнавальні прогулянки. Найчастіше до міста Жовкви та околиць, бо - це історичне місто, в якому можна було багато чому навчитися.

Ми, школярі, найбільше тішилися, коли їхали до друкарні отців Василіян, бо нам показували, як друкуються книжки та інші друковані речі, а в кінці екскурсії, отці Василіяни давали цікаві книжечки із різними смішними віршиками й загадками, які ми пізніше читали вдома і розгадували. Першу загадку пам'ятаю ще сьогодні: «Чотири тики, два патики, сьоме замихайло»? (Корова).

Довідалася пізніше, що друкарня отців Василіян була заснована в 1845 році, і отці Василіяни видавали не тільки релігійну літературу, але також різні українські публікації, які відносились до українського національного, господарського і побутового змісту, а також виховні дитячі книжечки, які роздавали нам.

Десь, в околиці Жовкви, була фабрика скляних виробів і гончарства, куди нас, учнів, також возили. Було дуже цікаво дивитися, як з якогось такого, ніби, твердого болота, здібні люди виробляють, руками такі різноманітні глиняні вироби, які мала кожна селянська хата.

Ще цікавіші були скляні вироби, бо чоловіки видували на довгих тичках такі різні, чудові, тоненькі, скляні вироби, яких в сільських хатах не було так багато, як різних горщиків чи глечиків.

Інколи нас, школярів, возили до Рави Руської, до кінотеатру. Не пригадую, що висвітлювали, але пам'ятаю, як ці смішні й веселі картинки скоро мінялись і бігали екраном.

В мої дитячі роки, стався неприємний випадок, якого не можу й тепер забути. Одного дня, як ми з братом бавились на подвір'ї, наша бабуня почала різати на січкарі довгу зелень для корови. Січкаря, напевно, від слова сікти, це - ручна машина, що мала велике колесо з ручкою, яке крутило коліщатко, що обертало ножі, які сікли соломі чи зелень для худоби. Я хотіла бабуні допомогти та почала крутити колесо. Схилила голову і не зауважила, коли підбіг мій брат, положив руку на колесо і в секундах рука злетіла з колеса на триби, які зловили його середній палець руки... і він закричав!.. а також бабуня. Я перестала крутити, але триби розчавили вже пів середнього пальця. Нічого вже не можна було зробити пальцеві, лишень гоїти. Я це дуже переживала, бо почувалася винною. Палець загоївся, але був коротший. Сталася ще одна пригода. Одного дня, на наше подвір'я, увійшов польський поліцай і його за ногу вкусив наш собака. Уряд призначив татові кару, не пам'ятаю скільки то злотих, або 14 днів тюрми. Не допомогло навіть те, що брама була закрита, а поліцай на силу її відкрив, то тато вибрав тюрму. Як повернувся з тюрми, з Рави Руської, то мав про що розказувати всім, хто

вечорами приходив до нас: про велику кількість в'язнів в одній темній кімнаті, бо вікно було високе й мале; про туалетний баняк в кутку кімнати; про різнорідність в'язнів, бо там були господарі, карані як тато, були злодії, а найцікавіше, то були міські «батьри», як казав тато. Він наслухався там так багато різного, що казав аж вуха в'янули, що про все навіть не можна розказати, а особливо, коли я прислухалася.

Одного разу, несподівано приїхала польська поліція на наше подвір'я та відразу увійшла до хати й почала робити обшук в stodolі, на подвір'ї, у скирті сіна, як у нас казали «стіжок». Нічого не забрала і від'їхала. До сьогодні не знаю за чим шукала, бо родичі про це не говорили.

Ще малою навчилася від мами вишивати, а також писати писанки, хоч вони не виходили такі гарні.

Іноді заходила до сусідських дітей, коли темніло, бо до старших сестер сходились дівчата на вечорниці, де кожна собі щось вишивала на придане: серветки, обруси, блузки, сорочки, а найбільше рушники, бо їх вживалось найчастіше: на заручини, на весілля, на образи та інші звичаї.

Також пряли прядиво з льону, конопель і вовни, з чого пізніше виробляли, господарі на верстаті, різне полотно, а також вовняні вироби на плащі чи жакети. Моя мама також пряла, співаючи зимовими вечорами і я швидко опанувала це ремесло. Я інколи допомагала старшим дівчатам вишивати. Пам'ятаю, як дівчата вишивали великий обрус і до нього 12 серветок для учительки, Надії Субстельної, то вони мали мою допомогу.

Запам'яталося також, як я допомагала своїй сусідці, яка мала скоро виходити заміж, дошивати ще останні стібки вишивки до весільного рушника молодії, який стелять під ноги молодій парі в церкві. Було дуже цікаво, коли якась старша дівчина приготувлялася до весілля.

Молода зі своїми дружками, одягнуті в народний одяг, з віночками на голові й стяжками, ходили запрошувати на весілля сусідів і знайомих. Вони входили до хати, кланялись гарно всі разом і молода казала: «Просили, Вас, тато, мама, і я, Вас, прошу на моє весілля!» Господарі дякували, приймаючи запрошення, а молода з дружками йшли до інших людей і говорила те саме. Близько до весілля, сходились дружки молодії та знайомі дівчата до хати нареченої, плели віночки з барвінку і мірти на голови молодії пари та співали весільних пісень, робили коровай, а господині приготувляли весільне печиво.

Вони виставляли велику діжу солодкого тіста на весільне печиво, щоби підростало. До цієї діжі якось залетів майже цілий бджолиний рій, а може ос і майже всі потопились. Ох, яка це була трагедія для господинь, а нам дітям було дуже весело і смішно! Хлопці також щось робили до весілля, але не пригадую що, бо на хлопців не задивлялася.

Я вже тоді бачила багато весіль у моєму селі: як вбирали молоду; як закладали вінок зі стяжками; як випроводжували батьки; як мама звичайно плакала, бо донька відходить від неї; як староста на коні, з перев'язаним рушником та завітчаною булавою, держав весільний порядок. А ще цікавіше, коли батьки молодої пари були багаті й заможні господарі, і молодий, що брав її до свого села, був також заможний господар, бо тоді було величаве, багате й гучне весілля.

В самій весільній церемонії та забаві я участі не брала, лише спостерігала, як батьки короваем вітали молоду пару; як пізніше гості підходили до стола молодих, кланялись їм і клали дарунки, а молоді також кланялись і дякували; як молодий торгувався із нашими сільськими хлопцями та викупляв молоду. Старші дівчата дуже приглядалися до всього, бо знали, що може незадовго і їм це все буде в пригоді.

Сільські люди були дуже роботящі та тяжко працювали, але молодь була завсіди весела і бадьора. Дівчата в селі гарно прибирали свої хати. В суботу мили підлоги, все чистили, навіть підмальовували, а особливо перед великими святами. Все прикрашали вишивками, святі образи - рушниками, а також і біля хати порядок наводили. В саду, перед хатою росло багато квітів, а весною і літом, коли цвітуть коло хат плодові дерева, то село виглядає, як писав Шевченко «неначе писанка село».

А найкраще було не Зелені Свята, на Святу Трійцю! Прикрашати треба було весь дім. На стінах, за образами затикали запашні липові галузки та легкі березові. На стіл клали в'язку польових квітів та м'яту. Увесь дім був під час Зелених Свят, немов би запашним лісом. Пахло липовим цвітом і травами!! Старша молодь, в час Зелених свят, відзначала свято Героїв, які загинули за Україну, упорядковувала їх могили або насипала нові на честь героїв, ставила наші українські прапори, говорила промови. Польська поліція розганяла, декого арештовувала і це додавало молоді ще більшого завзяття обстоювати свою правду.

Усі наші свята, давали таке містичне і приємне почуття для всіх старших, а особливо для дітей і молоді.

Зимові свята, хоч було холодно та мороз тріщав, мали особливий, святочний і загадковий настрій, який підносив людину до чогось вищого, невідомого, часто незрозумілого.

Свята супроводжувалися завжди великою, клопіткою підготовкою.

Перед Різдвяними святами, не дивлячись на мороз, господарі поралися на подвір'ї, в стайні біля худоби, щоб бідна скотина на Святий Вечір не пожалілася перед Богом на господаря.

Господині й старші дівчата прибирали хату і готували 12 страв на Святвечір.

Дітвора приготувляла різні прикраси на ялинку: ланцюжки, ангелики, ліхтарики, вироби з соломки та кольорового паперу. Обвивали волоські горіхи в срібний та золотий папір і чекали, коли привезуть свіжу з лісу ялинку, щоб вони могли її вбирати тими саморобними прикрасами. На ялинку, також, вішали видуті яйця, розмальовані або обкручені кольоровим папером. Причіплювали до гілзок щупальця, в які впили малі свічки та засвічували лише один раз до Святої Вечері, а ялинка стояла в хаті аж до Водохреща.

Тоді ми чекали першої зірки, щоб тато вніс зі стодоли сніп та поставив на гарно прибраному покутті, поблагословив усю родину і тоді, вже зголоднілі, сідали до Святої вечері з 12 страв, яка вже стояла на приготовленому із сіном під обрусом, столі.

Під столом, на підлозі, вже була розстелена солома, де діти, після вечері бавилися і голосами наслідували різних свійських домашніх тваринок, щоб вони були здорові й давали добрий прибуток до господарства.

Таке містичне відчуття відчувалось раз на рік, на кожне свято, але по-різному, бо їх відзначали в різних околицях за своїми традиціями.

На четвертий день, після Різдва Христового, ми всі вставали раненько, досвіту, і йшли на город запалювали так званого дідуха, тобто збирали соломку, що лежала під столом та всі прикраси, які були на підлозі, роззувалися і підігрівали ноги, щоб були здорові на цілий рік, а тато підкурював димом вже готові перевесла із соломи й ними обв'язував усі плодові дерева. Ми тільки приглядалися, хто ще палить свого дідуха і було видно, ніби ватри яскраво палахкотіли селом.

Не знаю, що робили із сіном зі стола, але сніп із покуття виносили до стодоли, а весною його молотили й це зерно було першим засівом у полі.

На Новий рік дітвора, і я з нею, набирала зерно у торби й групами йшла із хати до хати посівати та говорили: «На щастя, на здоров'я, на Новий рік, щоб Вам краще зародило як торік. Коноплі під стелю, а льон по коліна і щоб, Вас господарів, голова не боліла.»

Звичайно господиня хати давала дітям солодощі, інколи овочі, а також дехто давав гроші.

Ввечері, перед Йорданом, була знов святочна вечеря, так звана друга «Кутя». Моя мама робила в мисці якесь рідке тісто. Я, разом з татом, несла цю миску до кожних дверей на господарстві, а він тим тістом робив хрести над дверима. Діти також робили хрестики із соломи та прикріпляли їх на шибки вікон, а дівчата щедрували, ходячи від хати до хати морозними вечорами. На Йордан, коли відправили Йорданську Службу Божу, посвятили воду, коло

замерзлої річки чи озерця, де завжди стояв льодовий хрест, хтось з родини набирив свяченої води та кожний спішив додому, щоб цією водою вигнати всіх злих духів із хати та господарства.

Я знову помагала, бо носила мале відерко з водою, а тато ходив і кропив всюди.

Пригадується мені, що поміж нашими присілками були долини, які були заповненні дощовою водою і селяни називали їх «калабанями». Деякі були досить великі, а деякі - менші. Вода в них була досить чиста і навіть прозора, можливо тому, що земля у нашій околиці була піскова. Літом у них часто купалися діти, бо старша молодь йшла до річки, яка протікала за три кілометри від мого присілка. Також із пасовиськ йшли пити воду худоба, коні та інші звірята і пташня. Під осінь господині мочили там, вирвані з поля та витовчені, насіння коноплі та льону. Відтак сушили це на сонці, а потім терли сухе бадилля на дерев'яних, так званих терницях, щоб позбутись сухих билин, а з прядива, яке залишалося прями та ткали різні полотна: гарні тоненькі або грубіші. Відтак, ці довгі ткані полотна вибілювали на сонці та мочили над тими водами. Зимом ці води замерзали й на них совгались діти та молодь. Пригадується мені, як одного дня я пішла до групи дітей совгатись на леді, не кажучи батькам куди їду. Діти ганяли по леді одні на санчатах інші на лижах, а дехто як і я совгались лишень на підшвах чобіт. Невдовзі мене підкосили скорі санчата і я впала, і дуже сильно вдарилася в голову. Побачила, що на волоссі вже маю кров. Скоро прибігла додому, не кажучи нікому, сама почистила голову, завернула голову хусткою і далі продовжувала робити у хаті своє діло. Кілька днів було тяжко чесати мені волосся та трохи боліла голова, але все скоро загоїлося, як у нас казали «як на собаці».

Цілком іншим святкуванням було перед Великоднем і на Великодні свята, бо ці свята пов'язані з приходом весни та підготовкою до літа.

Тиждень перед Великоднем – це сумний період, це страсті, смерть і похорон Ісуса Христа. В цей час є строгий піст. Не дзвонять в церкві дзвони, лише - калатала. Церква мала також сумний вигляд, бо вся покрита в жалобі темним накриттям. Всі у Великодній піст йдуть до сповіді. Діти звичайно йдуть цілою школою.

Три дні перед Великоднем, у церкві лежав, наче в гробі, малюнок Ісуса Христа і кожний член родини повинен був віддати йому прощальний уклін.

У Великодню неділю, всі вставали дуже раненько, ще перед світанком, та йшли або їхали до церкви на Велику Службу Божу і свячення пасок.

Церква звичайно була переповнена, дівчата бігали кругом церкви, дівчата готувались до гаївок, а хлопці деякі вже лізли на дзвіницю, бо скоро, після

відправи будуть дзвонити у Великодні дзвони, які мовчали під час посту, і буде радісне дзвеніння розноситися селом цілий день та всі Великодні дні. Довкола церкви, господині порозставляли свої великі паски на вишитих серветках чи скатертинах, і коло них свої святочні кошики з бабками, писанками, крашанками, ковбасою, сиром, м'ясом та іншими харчами, прикрашені вишивками, зеленню, квітами, які щойно почали показуватися після розтопленого снігу, неначе напоказ, у кого більше чи краще приготовлено до Великоднього свячення.

Всі люди, і ми діти, відчували якесь таке святочне, сповнене благородства, душевної краси натхнення, коли почули як голосно церковний хор заспівав «Христос Воскрес» і почали дзвонити дзвони!

Після Богослужіння та освячення пасок, всі спішили додому, щоб з родиною сісти до святкового снідання, а господарі, які їхали возами й кіньми, пишалися своїми, через зиму, підготованими кіньми.

Відтак, діти знов бігли до церкви, де дзвони ще дзвеніли та виводили гагілки. Тяжка праця для селян була літом і осінню, коли приходилось косити, жати, викопувати із землі річний врожай.

Я також навчилася жати серпом, будучи ще дитиною, що мені пізніше в житті стало в пригоді, але не вміла ще добре в'язати снопів, бо воно не йшло мені так легко.

Дуже гарний був літом звичай дожинків, коли жінці докінчували жати вже останній сніп пшениці на полі. Його тоді гарно, рівно складали, зв'язували перевеслом, завітчували, і зі співом йшли з тим снопом з поля до хат господарів. Господар поважно, урочисто цей сніп прийняв, дякував жінцям, а вони бажали гарного врожаю на наступний рік. Потім ніс цей сніп до стодоли на призначене місце, бо це був той сніп, який він вносив до хати на Святвечір і ставив святочно на покутті, де він стояв через усі Різдвяні свята, а навесні зерно з нього було перше, яке засівалось. Після такого ритуалу всі починали забавлятися, співати та відзначати закінчення цьогорічних жнив.

Такі дожинки відзначались у кожного господаря в селі, котрий мав своє засівне поле, а також більшу родину та дорослу молодь. У моїх батьків гучних дожинків не було, але їх відзначали й цей останній сніп мав свою пошану і своє місце.

Було ще багато різних звичаїв і вірувань, як на Івана Купала, на Святого Андрія, на Варвари, але я про них менше знаю, бо була ще замолода, брати в цьому участь, а старших братів чи сестер не мала, а це все відбувалося вечорами серед дорослої молоді.

Пригадую лиш одне, не знаю скільки мені було років, коли спитала бабуню, яка все знала, чому називають Івана Купала, хто там купається? То вона мені розказала, що старші хлопці й дівчата йдуть до річки та розкладають купи

хмизу, танцюють, співають, стрибають через вогонь. Дівчата плетуть віночки та потім пускають ті вінки на воду. А ще в цей день раненько купається сонце перед сходом, а вночі цвіте папороть. І я нікому не кажучи нічого, перед Іваном Купалом не могла спати, бо хотіла знати, як цвіте папороть і як купається сонце. Папороті в городі не було, але перед сходом сонця вставала та бігла в кінець городу і чекала, щоб побачити, як воно купається. Стояла я там, аж трошки й піднеслось..., але не знала чи воно купалось ще перед тим ніж показалось?

До лісу нам треба було іти може кілька кілометрів, який починався за присілком. В ті часи, кілька кілометрів – це було дуже близько.

Інколи батьки дозволяли мені ходити зі старшими дівчатами до лісу, збирати гриби та зривати чорниці. А росло їх у лісі дуже багато, тільки потрібно знати, де їх шукати. Я навчилась розпізнавати різні види грибів, які росли у лісі, які є їстівні, а які – отруйні, також, як зривати із дуже низьких корчиків ягоди чорниці. До зривання ягід треба було мати мале горнятко, у яке зривати, а тоді висипати до такого кошика, що мало свої накривки чи до більшого відра.

А ось до збирання грибів треба було уважно придивлятися, бо різні гриби мають різні шапочки та різні кольори, які часто губляться у великій траві чи під корінням дерев. Я не раз дуже тішилася, як побачила швидше від інших, велике скупчення однакових, добрих грибів. Звичайно, я ніколи не назбирала повного кошика грибів, ані не нарвала стільки ягід, скільки старші, справні в цьому, за мене, дівчата.

З радістю верталася додому зі своїми дарунками для мами, бо гриби можна було зразу варити або заварювати, маринувати або сушити. Ягоди також сушили, робили соки або відразу ліпили вареники.

Раз на рік ми їхали, а багато людей ішло піхотою, на прощу до Крехова, духовної твердині – монастиря отців Василіян.

Крехів розташований у дуже гарній мальовничій, гористій околиці, не дуже далеко від міста Жовкви й мого села. Довкола був ліс і чудове, холодне джерело. Щороку відбувався там відпуст на літнього Святого Миколая вкінці місяця травня, це є свято на честь перенесення мощів Св. Миколая. Самої церкви Св. Миколая я не пригадую, бо в час паломництва там завжди було стільки народу, що дітям потрібно було держатися батьків, щоб не загубитися, бо всюди було переповнено, а ми, поки знайшли місце на віз та коні, то до церкви вже не могли дістатись.

Пам'ятаю, що довкола будов були високі мури та ще де-не-де вежі. В мурах були діри, як казали люди, для гармат. Перед мурами було багато столів, на яких було розкладено різне добро: солодощі, морозиво, лимонад, що мене тоді найбільше захоплювало, бо було усе таке різне, кольорове!! Я дуже

раділа, коли мама купувала різні медянички на шнурочку, що їх вішалося на шию, як коралі, і я по одному відривала і смакувала.

Бачила там також калік, які просили милостиню і люди їм давали гроші або діти обдаровували їх солодощами.

Недавно я прочитала, вже не пам'ятаю в якому виданні, що основоположником монастиря в Крехові, був пустельник із Київщини Йоїл і чернець Сильвестер, які у XV столітті, на склоні гори Побійни, вибудували печеру-келію, а відтак збудували першу дерев'яну церкву Св. Петра та Павла. Коли там згуртувалося більше ченців, то Йоїл віддав їм печеру, а собі побудував каплицю біля печери і так був започаткований Крехівський монастир. Ще за його життя туди з'їжджалися путники навіть з Греції. Цей монастир розбудовувався і він став основою з чотирма баштами та гарматами.

Жертводавцями на монастир були навіть наші гетьмани Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, Іван Мазепа.

Ця монастирська фортеця обороняла від турецької облоги козаків, під командою Івана Мазепи в 1672 році, під час походу на Польщу. Тоді від куль монастирської башти загинуло багато татар і між ними сестрінок хана, і тоді татари відступили.

Гора Побійна об'єднується лісистим ланцюгом з горою Гарай. В тих лісистих околицях виховувались і загартовувались члени ОУН. Напевно відтак там формувалися самооборонні відділи, які пізніше стали героями Української Повстанської Армії. Крехівський монастир – твердиня, був пізніше зруйнований радянською комуністичною владою. Тепер, коли знову Україна стала самостійна, почалася реставрація старовинної пам'ятки Крехова сучасними будівничими, пересічними людьми, патріотами, а в 1991 - нарешті державою і закінчилася в 1997 році. Нині тут процвітає знову життя монахів, діє Духовна семінарія, де навчається багато студентів і цю духовну твердиню варто відвідувати.

Моя учителька, Надія Субтельна, була не тільки доброю людиною, але й українською патріоткою. Вона часто запрошувала нас, кількох дівчат, до свого помешкання, розповідала нам деякі цікаві речі, або ми з нею ділилися враженнями, що ми бачили на шкільній прогулянці, бо часто вона їздила разом з нами та пояснювала побачені речі, особливо історичного значення.

Я, раз на тиждень, ходила до нашої кооперативи по газету «Наш прапор».

Одного разу, вона запросила мене та ще двох дівчат, поїхати з нею потягом на два чи три дні до Львова. Наші батьки із задоволенням нас відпустили. Це був перший раз, що ми втрюх їхали потягом. Це було щось надзвичайне для нас!

Як то було цікаво дивитися через вікно, як пролітають будинки, господарства і потяг зупиняється на кожній станції, де одні люди виходять, а інші швиденько заходять.

Першою зупинкою, де ми висідали, було село Зашкове, де проживали її батьки, пенсійного віку, колишні вчителі, її батько був колишнім директором школи.

Батьки мали гарну поверхову хату, великий город і пасіку, біля якої вдвох поралися. Старий Субтельний дуже любувався своєю пасікою.

В цьому селі Зашкове народився Євген Коновалець.

Сеньйори Субтельні гарно нас приймали, гостили й ми в них заночували.

Наступного дня ми поїхали потягом до Львова.

У Львові, Субтельна показувала нам деякі історичні пам'ятники та будови міста.

Тоді, зі Львова, мені залишилось в пам'яті дві речі, які мене дуже здивували.

Це головний великий ринок – базар, де можна було бачити таку різну городину і всякі овочі, що я ніколи такого не бачила!... Навіть якийсь червоний виноград, але його плоди були такі великі, як у нас вдома сливки. Перший раз я їла банани та інші дивовижні овочі, які учителька купувала і ними нас пригощала.

Друге – це панорама польського бою під Рацлавіцями, Це виглядало таке страшне і дійсне, здавалося, що все живе і рухається, і скоро набіжить на тебе. Бо, такого я ще тоді ніде не бачила і про таке не знала.

Коли я після цієї пізнавальної прогулянки поверталася знову потягом додому, то не знаю, як довго із захопленням розповідала приятелям, батькам, сусідам про побачене, пережите. Впродовж тижня мені здавалося, що я їду потягом, коли я йшла до школи.

Дуже важливо і багато залежало від того, який був священник, учителі та їхні діти в селі, бо це була та сільська еліта, яка до певної міри мала вплив на жителів села.

У нашому селі вже довгі роки парохом був отець Соломон, я чула як говорила наша старша молодь, що він москвофіл. Я тоді не розуміла, що це значить, тільки знала, що він не любить націоналістів, але його старші діти, які зробили матуру були українськими патріотами. Один син навіть ховався від польської поліції десь між селянами, бо не хотів служити у польській армії, яка панувала над Україною.

Для мене отець Соломон був старшим і поважним священником, який вчив у школі релігію.

Напевно, зробив на нього хтось зажалення до вищих церковних установ, бо його кудись перевезли з нашого села.

Школа робила йому прощальний день і я не знаю, чи це від школи, але думаю, що від нашої кляси, прощала я його словами, що пригадую ще тепер: «Сьогодні ми прощаємо нашого доброго отця і всі отцеві бажаємо багато добра. Дякуємо за те, що нас так гарно вчили. А за здоров'я отця будемо Бога молили» (сільським говором).

До села приїхав отець Дацишин з родиною. У нього було три доньки: Іванка, Мирося і Славця. Іванка вже вчилася у Львові, в гімназії, бо Дацишині мали там якусь родину.

Мирося ходила зі мною до однієї кляси і я з нею скоро заприятелювала, бо вона внесла до нашої кляси дещо нового. Місяць травень – свято Матері й Діви Марії. То ми разом з нею, в куточку кляси, ставили на столику образ Пречистої Діви Марії, вбирали його рушником, а перед нею ставили квіти у вазах, які самі робили.

Багато молоді, а також селяни, часто прямо з поля йшли до церкви у місяці травні, як ми це називали «на маївку». Також, у кожній селянській хаті висів на стіні образ Матері Божої та багато інших Святих образів, до яких ми молились. В класі, ми мали на стіні лише хрест, картини та таблиці для науки, а це перший раз ставили образ Матері Божої.

У селі отець-парох мав велику хату, город і сад коло хати, а також господарство.

Часто після навчання, я йшла з Миросоєю до її помешкання, бо вона і молодша сестра Славця, мали різні забавки, ігри, якими ми бавилися. Я такого вдома

не мала. У садку, вони мали малу умебльовану хатку, в якій ми також вміщалися і гралися. До них приїжджала вчителька і вчила їх грати на піано, не раз і я пробувала, коли не було вчительки.

Не знаю, де вони тепер, чи хтось із них ще живий?! Як була в Україні, в 1992 році, то дізналася, що отець Дацишин за радянської, комуністичної влади перейшов на православ'я. Як помер, був похований біля нашої церкви, яка тепер греко-католицька. Де є його родина не знаю...

Наша вчителька, Надія Субтельна, після науки в школі, давала мені й племінниці свого нареченого, Андрія Стадницького, окремі лекції, готуючи нас до гімназії в Жовкві. Її наречений походив з села Піратин і тоді був директором нашої сільської молочної «Маслосоюз».

Учителька Субтельна тратила багато часу зі мною, бо хотіла, щоб я успішно склала іспити до вищої кляси, щоб мої, незаможні батьки не журилися моїм навчанням. Вона також вже організувала для мене, не знаю яким чином, стипендію у Владики Андрія Шептицького, на моє навчання в гімназії.

В 1939 році я була підготовлена, після вакацій, складати вступний іспит до вже вищої, гімназійної кляси в Жовкві. Я дуже тим тішилася, а також

переживала, щоб я добре склала цей вступний іспит, до якого мене так охоче і безплатно підготовляла моя вчителька, патріотка Надія Субтельна.

Та сталось щось не очікуване та раптове для всіх – почалася Друга Світова війна.

У 1939 році Німеччина була вже сильна і багата держава, бо німецький народ був дуже працьовитий і дисциплінований нацистською партією. Гітлерові забажалося мати також імперію і він починає напад на сусідні держави.

Скоро Гітлер і Сталін стають приятелями. В ніч, з 23 на 24 серпня 1939 року, був підписаний договір про ненапад з Німеччиною Міністрами закордонних справ СРСР Молотовим і Німеччини Ріббентропом. Окремою частиною радянсько-німецького договору став таємний протокол про територіальний устрій майбутньої Європи та українських земель.

Скоро нас «висвободила» радянська «гнана і голодна» Червона Армія, яка зробила на нас якесь гнітюче враження. Військові форми виглядали старі, часто замалі або завеликі, шапки з якимись «рогами» на голові, від яких лякались діти.

На всіх газетах, на цілу першу сторінку, величезний напис «Кінець панської Польщі». Цей напис виглядав нам неграмотним, бо люди московської мови не розуміли. Всюди великі написи, як то нас «висвободило» радянське, комуністичне військо і народна влада. Люди це сприймали кожний по-своєму. Деякі їх вітали квітами, інші відразу їх боялися, бо кілька років тому читали про 1932-33 роки й Голодомор, і про інші страшні злочини комуни, про які тоді писали в нашій пресі в Галичині.

ОУН розповсюджувала між людьми про це літературу і напевно книжечки, одну з яких я читала колись татові «В червонім царстві сатани».

Дехто лиш приглядався, що буде далі. Члени ОУН робили свої заходи.

Багато, ще перед їх приходом втікали на захід, але тепер, щораз то більше.

Між ними була і моя вчителька Надія Субтельна та її наречений Андрій Стадницький, та багато нашої свідомої, патріотичної, сільської молоді. Лише деякі залишилися.

Почали посилати в сільську місцевість радянських, комуністичних пропагандистів, учителів із гарною українською мовою, переважно мужчин, часами й військових, але у них вже не була така гарна і чиста українська мова. Вони всі пропагандували про гарне, добре і квітуче життя при комунізмі, а особливо в колгоспах, що там усі люди рівні, нема панів - усі товариші. А як гарно в колгоспах працювати машинами та, як там тракторами працюють дівчата-трактористки. Почали намовляти сільських дівчат ставати трактористками, бо яка це цікава праця і є пісня «Прапор в того тракториста, хто найбільше виорав». Щоби вже зголошувалися і їхали на таку легку колгоспну працю.

Люди все це слухали, але вони цьому всьому не вірили. До селян, на тих пропагандистських вічах, звертались «крестьяне» і одна стара бабця, одного такого проповідника спитала, як то так, що ви кажете «християни», а інші ваші комуністи кажуть, що Бога нема, то ви напевно добра людина, бо вірити в Бога. Він на це нічого не відповів, а лише далі продовжував, але більше слова «християнін» не вживав.

Відкрилася знову школа у селі. Нас, тих, що закінчили 6 років завернули до 5 класи, бо вважали, що наша попередня наука нижча за радянську. Учителі всі приїжджі, бо наші колишні втекли на захід. Один, який приїхав зі Львова, виглядав також комуністом, а може лиш вдавав, інший - енкаведистом, бо був у військовій формі та викладав історію комуні й Радянського Союзу.

Приїхала до нашої школи 19-літня учителька, Ніна Ігнатівна Кошиленко, з Дніпропетровська, яка справила на нас дивне враження, особливо своїм одягом. Широка спідниця, дивний, сірий жакет і червона беретка на голові. Поселили її в одній кімнаті, у хаті моєї однокласниці Настуні Лібер. Вона розповідала нам, що її батько є директором школи, а вона щойно закінчила педагогічне училище і відразу її вислали до нас.

Ми, три приятельки, Анастасія, Настуня і я з нею заприятелювали, бо завжди ішли разом до школи й разом верталися. Між нами, по дорозі, була завжди гостра дискусія. Вона переконувала нас своїми комуністичними ідеями, а ми - її нашими, релігійними й патріотичними. Наші суперечки були приятельські, але в класі, особливо з хлопцями, якщо вона казала, що Бога нема, що релігія – опіум народу, то вони висловлювалися, що вона нічого не знає, що ми хоч Бога не бачимо, але віримо у вищу силу Божу, що релігія вчить нас доброго і ми є націоналісти, і у твою комуну не віримо, і таке інше. Це були ще молоді хлопці, вони не знали, яку шкоду вони тоді собі й своїм родинам робили. Їхні старші брати вже втекли на захід, а вони говорили те, що знали й думали. Вона часто бігала до директора плачучи.

Коли в школі казали, щоб не іти до церкви, то всі, як на змову, тим більше йшли. Тоді поставили учителя біля церкви, щоб записувати учнів, котрі будуть іти до церкви, але це багато не допомагало, бо цілій класі чи школі не могли дати доган. Незабаром кілька хлопців перестало ходити до школи, не відомо чи їх звільнили, чи їх заарештували? Так дуже часто зникали люди. Пішов до школи чи на працю і не повернувся, і родина не знала, що сталося..?

Було заведене соцзмагання між учнями, класами та школами. На таке соцзмагання їздив наш шкільний хор до містечка Магерів. Не пам'ятаю, які пісні ми там співали, можливо про «могучую, непобідимую, Сталіном озорену...», бо в класі співалось, що «піснею про Сталіна починаємо день...». Також вибирали кращі ручні роботи учнів.

Мій брат, який був у другому чи третьому класі, власноручно змайстрував для школи дуже гарне, маленьке авто, яке виграло в школі, а пізніше пішло на виставку, здається, аж до Львова.

В школі почали вивчати російську і німецьку мову. У кожному шкільному підручнику, на першій сторінці, був портрет Сталіна, навіть у підручнику з німецької мови з написом по-німецькому «Es lebe Genosse Stalin!» Ми це все повинні були в школі вивчати, хоча у це не вірили.

У селі почали зникати деякі свідомі українці, не відомо чи втікали на захід, чи були арештовані, бо радянська, комуністична влада робила все засекречено. Пізніше почалися раптові вивози на Сибір.

Одного ранку, я була сама свідком страшного пекла, вивозу на силу родин з мого села.

Я встала дуже рано, було ще темно, йшла до станції Лавриків піхотою десь 4 кілометри, потім їхала потягом ще 12 кілометрів до міста Жовкви, поспішаючи до лікаря. Мала якусь проблему з очима. Ідучи дорогою, бачила військові великі машини, коло деяких хат. Я не звертала багато уваги на них, бо не один раз вже такі машини бачила.

Одного разу, приїхала до нас така машина, щоб забрати мою стару бабуню до школи голосувати. Вона не хотіла, але мусіла. Я тоді думала, що вони бабуню скоро привезуть назад додому і я присіла коло неї. Вони завезли бабуню до школи, скинули її і я з нею висіла, а самі від'їхали в другу сторону. Бабуня дала свій голос на того самотнього депутата і мусіла чекати довго, щоб її привезли назад додому. Я була боса, бо вибігла з хати без взуття, бо це була лиш пізня осінь, але на землі вже був сніжок. Довелося бігти босоніж, по снігу, 2 кілометри від школи додому.

Коли я дійшла до станції, щоб їхати до Жовкви, то ті машини під'їжджали вже з народом і вивозили свою здобич.

От тоді я побачила - страшне пекло. Людей різного віку, з дітьми, з їхніми клунками, на силу, випихали з тих машин, як худобу. Діти кричали з переляку, жінки ридали, чоловіки були приголомшені. Я там побачила багато знайомих, навіть шкільних приятелів, але до них нікого не допускали. Не можна було здалека навіть заговорити, бо їх охороняла військова сторожа. Я впізнала двох стариків, їхні дорослі діти-патріоти, дочка і син, вже були на заході. Бідні старенькі, навіть не могли стати на ноги, можливо були хворі, а можливо з переляку.

Їх пхали, підносячи до цього пекельного гурту. Під'їхав потяг, що курсував до Жовкви, перелякана, не знаю, що робити. Потягова сторожа дає наказ людям, щоби сідати до потягу. Ми сіли, потяг рушив і ми ще довго дивилися на це страшне приниження нашого народу. Їх напевно вантажили на товарний потяг і везли на далеку, замерзлу північ, де вони тисячами гинули.

Отак, та комуністична, «могучая московська імперія», як співалось, «московсько-жидівська комуна», викінчувала українське село, вивозом, Голодомором, а з тим, хотіла запропастити традиції, культуру, українську душу і наш народ.

Не пригадую, як я зайшла до лікаря і що він мені сказав про мої очі, але принесла додому якусь мазь, також потрібно було закапувати краплі.

Також не пам'ятаю, як я дісталася назад додому, чи верталася потягом, чи піхотою, навпростець через поля із Жовкви, після побаченого.

Дома вже знали, що сталося, всі якісь налякані, скільки господарів із нашого села вивезли, точно ще не знали, але, знали, що всіх тих багатших, свідомих, і тих у кого вже хтось на заході, вивезли. Тепер сталося як писав Шевченко «...село неначе заніміло...»

Я пішла, як звичайно, до школи з якимсь страшним відчуттям. Бракувало у класі знов деяких учнів. Наука не йшла вже так в голову, бо й самі вчителі виглядали іншими. Наша учителька, Ніна Кошиленко, також виглядала якась сумна. Ми підозрювали, що вона закохана в одного хлопця в селі, бачили як вони зустрічалися. Думали, що може його з родиною вивезли. Хтось сказав, що ні. Вона співчувала нам у тому, що тут стається і ми бачили, що вона сама тепер відчула свою колишню неправильність. Ми з нею, після школи, дорогою додому, стали ще більш відкритими й вона почала нас розуміти та навіть часто погоджувалася, бо вже ніколи не старалась нам нічого доказувати, крім свого шкільного предмета.

Прийшли знову вакації 1941 року. Учителі, як і перед тим, в час шкільних вакацій, виїхали до Львова на учительський з'їзд (як ми казали на перевиховання).

Війна продовжувалась. Тепер Гітлер пішов війною на Радянський Союз, СРСР. Радянські вояки та урядовці почали втікати з родинами на схід, додому, а може деякі прямо на фронт, учителі зі сходу також. Нам розповідали, що учителька Ніна Кошиленко хотіла залишитись і повернутися до нашого села, але ті радянські люди, що верталися переконали її й вона поїхала з ними на схід. Нам було її шкода, бо ми з нею вже заприятелювали та навіть знали наші спільні секрети. Мені й тепер ще цікаво, яке було далі її життя?..

Відступаючи, радянська, комуністична влада із Західної України, залишила терористичні, бандитські сліди. Люди почали відкривати тюрми та там побачили таке страхіття, що багато вмівало від побаченого. Там, знайшли замордованих, страшним способом, людей різного віку. Люди ішли пізнавати своїх рідних чи близьких, які пропали без сліду. Пропадали також

ті, що вірили в комуністичні ідеї, а коли побачили дійсність – розчарувалися і почали відстоювати правду.

Мені розповідала одна вчителька, вже по війні, на заході, що її батьки були русофіли, бо вірили у Росію, а в Україну - як незалежну, але її частину.

Її чоловік став вірним комуністом, будучи в університеті. Він перший вітав прихід Радянської влади, працював по своїй професії.

Одного ранку, як звичайно пішов до праці, і вже не повернувся додому. Вона не могла збагнути, що сталося, всюди розпитувала та відповіді не мала. Коли відкрили, після відходу Радянської влади тюрми, то вона також пішла туди.

Там побачила такі речі, які переслідували її ціле життя.

Шукала поміж трупами свого чоловіка, але не могла впізнати, бо майже нікого не можна було пізнати. Але, зауважила, на одному понівеченому тілі, сорочку, яку вона дала своєму чоловікові, того останнього ранку, як ішов до праці. Відтоді вона почала ненавидіти комуну і московську, радянську систему і подалася на захід. Як втікала від німців комуністична влада, то залишила деяку документацію, навіть на селі. Між тим були списки тих, яких ще не встигли вивезти чи арештувати.

Як знаю тепер, то комуністична влада зробила в Україні, нашому народові, ще до кінця війни й по війні, стільки горя, що тяжко й описати.

Хтось написав такого вірша:

«Якби усіх перевезли
Кого в Сибіру закопали,
На Соловках, на Колимі,
Щоб в Україні поховали.

То був би цвинтар на весь світ,
Нехай би світ і подивився,
Чим із Росією союз
Для України закінчився.

Ніхто їх не перевезе,
І скільки їх, ніхто не знає,
А тінь московська знов повзе
Над нашим вистражданим краєм».

Почулись знову вибухи бомб, десь коло Львова. Почали входити на наші землі знов чужі зайді, цим разом німецькі. Почала точитись боротьба за українські землі між нацистською Німеччиною і московсько-комуністичною імперією, бо Україна, її чорнозем і корисні копалини їм дуже потрібні.

Знову багато людей вітало їх, бо вважали, що німці – це люди культурного, західного типу, і напевно не будуть такі жорстокі, як останні два роки були комуністи.

Німецьке військо було гарно вбране, дисципліноване і наразі поводитися з людьми культурно.

Народ став відновлювати своє життя. Молодь почала вертатись із заходу та створювати хори, співати патріотичні пісні, давати концерти, робити походи до могил, до місць, помордованих комуністичною владою, патріотів.

Організація ОУН почала висилати в різні кутки України ініціативні, похідні, виховні групи.

30 червня 1941 року ОУН проголосила у Львові, через радіостанцію, про «Відновлення Української Держави». Твориться наш уряд. Головою обирають Ярослава Стецька, щоби доказати Німеччині на якій платформі стоїть український народ. Цей чин дав велике піднесення українському народові.

Знову задзвонили дзвони радості, що Україна відновляється. Ця вістка, відновлення, розноситься по містах і селах України.

Тепер вже і я, 15-літня дівчина, беру участь у походах, починаючи у моєму селі. Знов насипають могили героям, роблять промови, несуть квіти й вінці. В село повертаються вже деякі нові вчителі - патріоти. Відкривається в селі семирічна школа. Я повертаюся до школи на навчання.

Та радість незалежності не вдержалась довго. Німці арештовують голову уряду, Ярослава Стецька, Степана Бандеру та інших членів уряду та ОУН. ОУН міняє тактику, творить бойові групи в підпіллі та чекає, що робити далі. 1942 рік, я закінчила сьомий рік навчання, а насправді дев'ятий. Шкільні вакації і стараюсь вже сама вписатися до гімназії, але всі вони тепер зачинені німцями.

У липні 1942 року вписуюся, зі своїми приятельками, до торговельної школи в містечку Яворів. Туди переходимо за кілька годин піхотою. Одного дня, дорогою до приятельки, мене, як і багатьох інших, ловлять німецькі вояки на вивіз до Німеччини, на рабську працю. Я тим не дуже журилася, бо знала вже трохи німецьку мову, яку вивчала в школі три роки, та й сама виглядала як дитина, бо була дуже худенька та маленька, бо дуже пізно почала розвиватися. Нас везли у військових автомобілях до Львова. Знала, що там німецький лікар буде перевіряти стан здоров'я, то побачить, що я ще як дитина, а я йому ще скажу, що ходжу до школи та хочу ще вчитися, то він напевно відпустить мене додому. Та лікар лише сказав, що я в Німеччині буду вчитися.

Тоді, я зрозуміла, що не повернуся додому, а повезуть мене кудись в незнаний світ. Мені пригадалося тоді те страхіття, яке я бачила, коли

насилено радянська влада вивозила наші цілі родини, і почала дуже плакати. Не знаю, як і від кого, я одержала листівку, і написала, ридаючи, родині, що мене вивозять до Німеччини. У Львові, таких як я і старших, напхали в товарний потяг, стерегли нас, німецькі військові та кілька українських поліцаїв-перекладачів; і рушили на захід.

Не пам'ятаю, який це був час і як довго ми їхали, бо я не розглядалася, а тільки зі страхом думала, що буде зі мною далі.

Раптом, потяг зупинився десь у відкритому полі, сказали вийти, щоб зробити своє «потребуюче» діло. Через деякий час, дали наказ усім вернутися на свої місця і потяг помчав далі, але я зауважила, що у нашій частині, яку охороняли наші українські поліцаї, стало дещо менше наших дівчат, які напевно залишилися десь у полі. Я про таке не подумала, бо не була ще така відважна на ризиковані справи.

Через деякий час потяг зупинився у місті Лігніц, що тепер під Польщею. Не знаю, чи там всіх висадили, чи лиш якусь кількість, але я долучилася до двох дівчат, яких впізнала, бо вони були з мого села. До нас зразу підійшла досить ще молода, гарна німкеня і хотіла одну з нас забрати до себе. Я їй сказала, що ми близько знайомі та хотіли б бути всі разом. Вона попросила наші документи, які нам видали вже у Львові й пішла з ними до офісу.

Повернувшись, сказала, що ми будемо близько всі разом і почала віддавати наші документи. Подала мені й сказала, що бере мене до себе. Я подивилася на цей папір, а він не був мій, а старшої дівчини.

Німкеня жалувала, що переплутала наші документи, але вже не хотіла їх тепер перемінювати. Якесь авто взяло нас всіх трьох. Одна висіла з тією німкенею, друга - в іншого господаря, а я остання - до іншого.

Я пізніше жалкувала, що не попала на господарство до тієї німкені. Вона була не дуже багата, самотна з двома малими дітьми, бо її чоловік був десь на фронті. Сама працювала на своєму господарстві, лише час від часу, хтось їй помагав. Вдень працював у неї один полонений француз і вона хотіла ще дівчину. Я жалкувала, бо вона відносилась до дівчини, яку взяла і навіть до полоненого француза, як до членів своєї родини. Вони їли ті самі харчі та часто працювали разом у полі.

Вже в Австралії, на наших сходинах Союзу Українок, деякі з нас, союзнянки, пригадували свою молодість, дитинство, яке промайнуло, працюючи в Німеччині, то деякі членки, які працювали у добрих німецьких родин, згадують гарне життя, інколи навіть дуже добре, що чулися, як члени родини. Я потрапила до багатого нациста, у якого працювали та жили в його будинку 4 німецькі родини з дітьми, одна українська родина з дитиною, яка добровільно дала свою згоду їхати на працю до Німеччини, троє самотніх

поляків, дві жінки й один чоловік, а вдень приходили ще двоє полонених французів.

Господар називався Курт Петерс, дружина - Еріка і вони мали трьох малих хлопців: Йогана, Дітера й Еріка. У господині було ще дві служниці до хати та господарства, одна дівчина з німецької родини, родичі, якої працювали у господаря та також мешкали в його домі. Друга походила із багатой та інтелігентної, напевно, також нацистської сім'ї, бо завжди дотримувалася гарного етикету, тут у чужій родині вона добувала досвіду, щоб у майбутньому стати доброю господинею у своєму домі.

Мені дали маленьку кімнату під дахом, де було мале ліжко, старий столик і стілець. Дім господарів був двоповерховий. На першому поверсі була велика кухня, комора, коридор, пральня і вуджарня. Далі - їдальня, велике бюро і кімната для дітей. На другому поверсі - велика вітальня, а також велика їдальня для гостей та декілька інших кімнат, напевно спальні. Туди звичайні робітники не заходили, крім господарів і дівчини, майбутньої господині. В другій половині, вже трохи меншої частини поверхової будови, на обох поверхах, жили чотири німецькі родини. В окремій, меншій, двоповерховій будові жили: українська родина, дві польки з дітьми й самотній молодий поляк.

У вуджарні показали мені металеву шафу і сказали в ній держати всі мої речі. Тут також був досить великий стіл, ще одна металева шафа і дерев'яні стільці. Господар наказав оглянути подвір'я, щоб на другий день знати звідкіля буду вирушати з іншими в поле, на працю. Тепер не пригадую, як я все це сприйняла, але все було незнане, незрозуміле і чуже, незважаючи, що знала вже трохи німецьку мову.

Прийшов час першого харчування, час вечері. Кажуть заходити до вуджарні, де мої речі в шафі. Заходжу, а там при столі, вже на стільцях, сидять двоє полонених французів, які повернулися з іншими робітниками з польової праці.

Вперше в моєму житті, що сідаю їсти з двома чужими, незнайомими чоловіками. Їм, як зауважую, стало прикро, коли побачили мене, таку залякану. Ніхто не промовляє слова, ні вони, ні я. Не знаю, чи вони на мене дивляться, бо я нікого і нічого не бачу і не чую, сиджу з похиленою головою, майже не плачу.

Після вечері, вони відійшли до спільного будинку для полонених, де їх замикають на ніч. Я допомагаю в пральній, великій кімнаті, мити начиння, а після, іду до своєї кімнати, яка має вид до коров'ячої стайні.

Вранці чую у стайні рух. Робітники вже господарюють біля корів і коней. Я встаю та іду в долину, до пральні, щоб помитися, і перший день до праці з робітниками, в поле.

Французи, німецької мови не знають, бо господар, як дає розпорядження до роботи, говорить до полонених французькою мовою. Бачу, що господар освічений і має якусь посаду, крім того, що провадить дуже великим власним господарством, ще доглядає за іншими господарствами в цьому селі, господарі, яких є на фронті.

Харчі, які отримують французькі полонені та я, є дуже бідні. Всі інші, що тут працюють, одержують свої пайки та харчуються у своїх помешканнях. Я з французами маємо на тиждень одну хлібину і кістку масла, з якого господиня ще трошки зрізає. Це держимо у тій металевій шафі.

На снідання, майже щодня, служниця варила для нас трьох окремо чирку з муки, трохи води й трохи молока. На обід варила переважно якусь ярину, інколи навіть з кусочками м'яса або ярину з приправами. На вечерю, звичайно підсмажену картоплю або щось із тіста вареного та маслянку. Французи, напевно, інколи одержували посилки з дому, бо кілька разів пригощала мене кусочками шоколаду.

Наскільки я могла з ними розговоритися і порозумітися, то один був ще самотній і скупав за своєю дівчиною, другий був жонатий і мав 4-літнього хлопчика, бо показував мені його фотографію.

Мені хотілося їм сказати, що маю у Франції вуйка, але не маючи адреси, мовчала. Мій вуйко і хресний Батько, Григорій Перетятко, служив за Польщі у польській армії і як військовий був чомусь висланий до Франції. Я тоді ще була малою дитиною, вуйка не пам'ятаю, але пригадую, як він писав до своєї мами, моєї бабусі, що він у Франції жениться, що його дружина з напівпольської родини. Ще до сьогодні пригадую його шлюбну фотографію, яку він прислав.

Я додавала, часто до свого сніданку чи обіду, варену картоплю, яку я несла для курей, а також з поля редьку, цукровий буряк, а осінню яблука, які рвала, ідучи в поле на роботу, бо всі дороги були обсаджені деревами, особливо, яблунями.

Щоранку я повинна була почистити взуття для господарів і помити підлогу в кухні. Потім йшла до французів на наше снідання, а відтак, після розпорядження господаря до праці, яку він призначував на цей день, частіше в поле.

Найважчою працею для мене було, коли потрібно було виносити на плечах, по сходах, під стріху, приготовлені на зиму харчі для худоби й коней.

Також викопувати вилами цукрові буряки, обтинати сікачем гичку бадилля і складати на купи. А в господаря був великий лан.

Це робилось пізньою осінню, часто падав дощ, а він, як на зло, мені, ніколи не був такий сильний, щоб робити щось під дахом, на господарці. Часами починались вже приморозки. Я не мала доброго взуття лише ті, вже сходжені

черевики, в яких мене забрали до Німеччини. Тоді господиня купила мені чоботи з дерев'яними підошвами, так звані «гольцшуге». Вживане вбрання давала мені одна німкеня, із тих родин, що жили у нашого господаря зі своєї доньки, яка працювала в якомусь офісі, аж в Берліні.

Кожний найманий робітник копав осінню кілька рядків буряків нараз, я також. Скоро почала відставати й лишилась позаду. Лан був дуже довгий, здавалось кінця і краю немає, за якийсь час, всі робітники пішли вже до іншої праці, а я сама залишилась на довгий час, докінчувати свою ділянку. Інколи поверталася з поля, коли вже темніло, бо дні були коротшими. Мої дерев'яні чоботи ставали щораз то тяжчі. Можливо тому, що закінчивши копати буряки, йшла пішки з поля сама, а можливо тому, що дерево намокло і було важче.

Не знаю, чи німцям платили за акордну працю за буряки, бо тут вони дуже спішили. Тоді я тим не поцікавилася, бо почувалася дуже самотньою. Звичайно, німецькі робітники та їхні діти, яких я знала, вважали мене рівними з собою, бо не всі німці були нацистами, але господарі напевно - нацистами, бо навіть давали відчуття, що я не така як вони, хоч не знущались, а поводитись зі мною, як із наймичкою, і в тому їм ще допомагав мій соромливий і слухняний характер.

Одного разу, одинадцятилітній син господарів, Йоган, розсердився на мене, бо я зробила йому якесь зауваження і в присутності господині сказав мені: «Du bist ein polnisches Schwein». «Ти є польська свиня». Господиня не сказала, що негарно так говорити, а пояснила: «Ти знаєш, що Тетяна не є полька». Значить повинен був сказати «українська свиня». Це ще раз доводить, що господарі, до яких я попала, були правдиві нацисти, які вірили у свою перемогу і їхню арійську нову націю. Мої господарі і їхні троє синів, були високі, синьоокі блондини, правдиві арійці, запланована раса. Наша молодь із західних частин України не мала відзнак «Ost» (схід) а ті що були із східної, комуністичної частини носили Ost.

Неділя і свята були вихідними для всіх. В полі вже ніхто не працював, але в хаті й на господарстві працювали ті самі люди, що і в інші дні.

Не знаю, чи всі німці, але мої господарі й напевно в більшості з них, були дуже віддані й дисципліновані громадяни своєї, тоді воєнної Німеччини. Старались дотримуватись всіх державних законів. Наприклад, коли доярі видоїли корови, то все молоко відразу відвозили до державної молочарні, до міста Лігніц, а привозили назад стільки, скільки їм приділили, тобто, скільки належалось.. І так було з іншими речами, бо все було на картки.

Напевно, я, також раз на рік, одержувала таку картку на взуття і на вбрання. Вона певно йшла на мою господиню, бо вона купила мені в 1943 році ті чоботи із дерев'яними підошвами й одну звичайну робочу суконку.

Німкеня, яка давала мені вбрання зі своєї доньки, порадила, щоб я на другий рік, попросила господиню передати мої картки на взуття і вбрання їй, і вона купить на другий рік, трошечки завеликі черевики й гарну, вовняну, бронзову суконку.

У святкові та вихідні дні, харчі для нас також були кращі. На обід, крім ярини, були галушки, як вони казали «клейзи» із м'ясним соусом і кусок солодкого печива. На великі свята, то був ще кусок м'яса або кусок смаженого голуба, бо в господаря було багато голубів, які мали гнізда під дахом стодоли, де виводилося дуже багато голуб'ят, яких брали на м'ясо. Також часто різали кури на м'ясо.

На свята пекли різного солодкого, то й нам давали. Чула, як не один раз, перед святами господиня говорила з кухаркою, що гарно було б насмажити на свята пампушки, але чомусь не мали досить олії, зате робили парівки, щось таке як пампушки, але клали на полотенце, яке накривало баняк із кип'ячою водою і вони там парились.

У селі Тентшель була протестантська церква, до якої ходили німці на свята, але не бачила, чи ходили мої господарі.

Господиня сказала мені, що як я хочу, то в неділю чи на свята, можу брати їхній жіночий велосипед і їхати до католицької церкви, що була в сусідньому селі. Я їздила кілька разів, як мала вільний час, але йшла в село, де в одного господаря працювали три українські дівчини, і ми балакали чи писали листи додому, а часами співали. Велосипедом я вже добре їздила, бо ще вдома навчилася. В моєму селі, одна дівчина приїжджала до школи велосипедом, останні два роки мого навчання. Під час перерви або після занять, я та ще кілька дівчат, вчилися їздити на її велосипеді.

У Німеччині я опанувала добре німецьку мову, бо я мала вже основу з дому, і мене часто господарі висилали велосипедом завезти комусь у друге село якусь невелику річ. Також їздила велосипедом дуже часто в поле, куди возила коновку води для курей.

В господаря був великий курник на колесах і після жнив вивозили курник в поле, щоб кури збирали залишене зерно після скошеного з поля збіжжя.

Десь у другій половині 1944 року, прийшла черга моєму господарю йти на війну. Ніхто нічого не говорив, лише я сама зрозуміла, бо побачила перший раз заплакану господиню і розпорядження на працю тепер давав один із робітників господаря.

Про хід війни нічого не знали, бо не слухали радіо, не бачили їхньої преси, а в голос про війну ніхто не говорив. Праця в полі й на господарстві йшла далі, ніби нормально, але вже відчувалось, що не все так було як раніше.

До господині вступила знайома з Берліну, але скоро поїхала далі.

За якийсь час, десь далеко, було чути якусь воєнну стрілянину та ще глухі вибухи бомб. Це вже підходив східний фронт. Раптом відпустили французьких полонених і зменшилось число робочої сили в селі.

Чути стало щораз частіші вибухи. До господині приїхала її мама і молодша сестра з малою донечкою, чоловік якої також був десь на війні. Вся родина почала пакувати на вози різні речі, а найбільше харчів і вирушати на захід. Ще деякі інші німецькі господарі й німці, з якими я разом працювала, робили це саме. Чужинці, ще не всі, але також почали рушати хто куди. Ніхто нікого не задержував. Я держалась української родини, що тут працювала і німецької родини цього господаря, бо не хотіла залишатись, як підходить фронт, ми більш-менш разом, одні на возах, а інші пішки, посувались на захід.

На господарстві, де ми працювали, залишилась одна німецька родина доглядати тварин і господарство. Дехто ще залишився чекати, що буде далі?...

Ночували ми у німецьких селах. Німців, німецькі родини розміщували у своїх хатах, а чужинців – у стодолах, стайнях, на возах, а була ще зима і було холодно. Ранком всі рушали далі в дорогу.

Чути було, щораз частіше і сильніше, вибухи бомб по містах. Такі вибухи й вогні ми бачили здалека, як бомбили та, як горіло місто Дрезден.

Тому, що просувались селами, то не бачили зблизька тих страшних руїн міст. Всі ми були досить перелякані, бо ніхто не знав, що буде далі й куди ми прямуємо. Таких втікачів на захід було багато.

Німці, хоч деякі втікали на захід, але були ще у своїй країні. Мій страх був великий, бо мене вже раз на силу вивезли на захід, до Німеччини, а тепер вже сама іду, ще далі на захід, не знаючи куди, де опинюся, та як надовго. Тепер не пригадую, як довго ми втікали, коли зупинились між двома німецькими селами околиці міста Марінбад. Тут нас розділили та розмістили у двох селах. Мама господині, сестра з донею, дві німецькі родини та інші залишились в одному селі, а господиня з дітьми, інші німецькі сімейства та українська родина, і я, поїхали далі на захід до другого села.

Німців примостили до німецьких родин, а українську родину і мене до невеликого і порожнього дому, в якому, ще недавно були під замком французькі полонені.

Тут ми залишились на деякий час.

В тій околиці вже було американське військо. За декілька днів рознеслась радісна новина, що скінчилася війна. Чужинці та ми почали тішитися, хоч не думали ще, чому німців це приголомшило, бо не всім могло дійти до голови, що Німеччина програла. Ми відразу довідалися, що тут де ми, є, так звана, американська зона Німеччини. У село, в яке ми переїхали та в якому

залишилась частина наших спільних втікачів, приїхало радянське військо і між тими двома селами стала східно-західна границя. Марінбад зараз перейменували на Маріянське Лазне і це село, де ми тепер, належить до Чехословаччини після розподілу Німеччини. Німецькі біженці стали дуже занепокоєні, бо деякі родини були розділені та частина залишилась в селі, де тепер радянське військо. В цьому селі, де ми, були ще молоді українські й польські працівники.

Скоро до села заїхали чеські й радянські військові. Почали агітувати молодь виїжджати назад додому, бо чехи не хотіли у себе, забраних німцями, робітників. Деяка молодь, головно зі сходу України, раділа радянським військам, казала «це наші» і поїхала з ними.

Американське військо не примушувало нікого виїжджати, але чехи вимагали, щоб всі, не місцеві, громадяни виїхали. Скоро кудись виїхала і польська молодь.

Американці забрали нас, чужинців, і завезли до так званого переселенського пункту в місто Маріянське Лазне. Там вже було багато різних втікачів, найбільше українців. Повідомили всіх, що за декілька днів будуть ділити нас на дві групи. Тих, що хочуть повертатися до своїх країн, і окремо тих, що з різних причин не хочуть. Тепер я почала вагатись, що робити. Додому дуже хочеться, тим більше, що в листі, який я одержала десь в 1943 році, мама написала мені, що народилася для мене сестричка, про яку я мріяла і хотіла. Я вже придбала для неї кілька дитячих речей. А тут пригадалися мені вивози наших людей на Сибір і цей жах, який я бачила на власні очі, а відтак, ще чула від людей про ці страхіння, які залишила за собою радянська влада перед приходом німців у 1941 році. Також не була певна чи моя родина живе ще там, де я залишила, а може кінець війни зробив якусь зміну.

З думками, що робити іду з однією українською дівчиною оглядати місто Марінбад. Ідемо вулицею, розмовляємо, радимось, а напроти іде якийсь парубок. Почувши нашу українську мову спитав: «Дівчата, де ви тут взялися?» Ми йому все розказали, а він нам відразу сказав: «Не думайте про поворот додому, бо туди вас не завезуть». Розказував, що також вертався додому, а коли побачив, що везуть кудись не туди, втік з потяга, дійшов аж сюди та думає йти кудись далі на захід. І так цей незнайомий хлопець розвіяв моє вагання.

Я стала на стороні тих, що не хочуть повертатися додому, бо деякі ще недавно втекли із рідних сторін від комуністичного пекла.

Пристала до української родини, де було двоє батьків, двоє молодших за мене дітей, старша бабця, яка виглядала хвора і ще хтось з їхньої рідні. Я держалася завжди близько них, бо вважала, що американці не запхають

велику родину та ще й нездорову старшу паню у якусь переповнену військову машину.

Везли нас американці військовими, великими машинами кудись далі на захід. Не пам'ятаю, як ми довго їхали, хоч мені здавалось дуже довго. Привезли нас в Баварію, до зруйнованого міста Байройт, до колишніх німецьких, військових, трохи зруйнованих поверхових будинків, які називались *Leopold Kaserne*. Тих усіх будинків було десь 25, розміщених по обидві сторони вулиці.

В них були кімнати різної величини. Деякі великі на 30 вояків та менші для різних військових старшин. У тих будинках вже були українські, польські, може й інші біженці, а також таборова управа.

Нас почали розміщати по різних кімнатах. Окремо родини, окремо самотні дівчата, окремо хлопці. Люди самі почали гуртуватися українці до українців, а поляки до своїх. Я попала до кімнати, в якій була вже полька з донькою майже мого віку.

Не знаю як це сталося, але в тих будинках, які називали бараками, а відтак куреннями, залишились майже самі українці. Тут треба краще пояснити. Під час другої світової війни, коли в Україні велись завзяті бої між гітлерівськими нацистами та московським комунізмом за наші землі, то найбільш потерпів наш український, вже поневолений народ, а головню молодь. Комуністи забирали до Червоної Армії на важкі роботи, в тюрми та вивозили в Сибір.

Нацисти забирали нашу молодь, як «остарбайтерів» на працю, до воєнних військових підприємств, до німецьких сіл, до копання ровів, а відданих патріотів України до концтаборів.

Коли у травні 1945 році закінчилась Друга Світова війна, то мільйони українців опинились у Західній Німеччині. Всі ми втікали від комуністичної навали. Деякі попали напевно назад в «комуністичний рай» під час насильної репатріації, але більшість таки опинились у таборах «переселенських осіб». Один такий у місті Байройт, де я опинилася. До табору в Байройт, почало доїжджати щораз більше українців і деякі, знищені бомбами бараки треба було ремонтувати.

Люди були різного віку з різними професіями та освітою, в більшості ідейна інтелігенція. Була створена таборова влада і почалось організоване громадське життя.

Таборова управа керувала табором. Був комендант табору, до якого входили представники всіх таборових організацій, яких було багато.

Організували: садочки, початкові та середні школи, гуманітарну гімназію, реальну гімназію, різні курси, хори, спортивні дружини, танцювальні, театральні групи, Союз Українок, Пласт та інші.

Тут створилась мініатюрна українська держава. Відкрито також медично-санітарний пункт і амбулаторію. Головним лікарем була доктор Олена Бачинська та інша медична обслуга.

Я щойно тоді побачила, що доктор Бачинська є член цієї родини, до якої я пристала, коли нас американці забирали з міста Марінбад до Байройту. Доктор Бачинська була дуже віддана своїй лікарській праці, її завжди можна було застати в лікарському офісі.

Вона також підлікувала й мене, коли я впала з велосипеда на камінній дорозі й досить побила коліно, коли залізні двері барака під час вітряної бурі вдарили мене сильно в ніс, а коли на моїх яснах почались якісь болячки, вона відправила мене до лікарні. Якщо вона не була певна чим лікувати якусь хворобу, то відсилала до німецької лікарні в місто, в якій працювали кілька українських лікарів. В лікарні лікарі встановили, що у мене - авітаміноз. Я вписалася до гімназії та до Пласту. Мешкала в одній кімнаті з кількома дівчатами, а відтак перейшла до Дівочої Бурси, бо для студентів були дівочі й хлоп'ячі бурси. Студенти, які мали родини жили часто з родиною.

Навчання у всіх школах та курсах проходило без особливих труднощів. Весь учительський колектив – це були всі дуже кваліфіковані та освічені люди. Дирекція працювала над забезпеченням шкіл. Була встановлена бібліотека, шкільне приладдя та друкувались українські шкільні тексти, підручники. Навчальні предмети також часто треба було записувати в зошити, особливо в старших класах.

Навчальний процес тривав 30 або більше годин на тиждень. У всіх школах та на різних курсах вчилася українська молодь і навіть старші готувались до незнаного ще, майже невідомого нікому, майбутнього. Школи, здається, були зареєстровані в німецькому новому уряді.

Директором Гуманітарної гімназії був професор Кость Кисилівський, який був також філантроп-дослідник говірок нашої мови. Прислухався до розмов людей і записував у свою записну книжечку якесь нове слово, вислів чи діалект. Його всі дуже поважали, бо він був організатором перших гімназій в Бойройті, при таких невігідних ще умовах.

Директором Реальної гімназії, до якої я почала ходити, був інженер Костянтин Сімінський. Він був наймолодший з наших професорів та викладачів, але дуже дбав про успіх учнів та дисципліну. Реальна гімназія змінила свою назву, бо щораз більше до табору долучалось молоді, яка хотіла закінчити свою, перервану через війну, науку. Її змінили на «Матуральні Курси», відтак на «Українську середню школу для дорослих» і розділили на кілька клас. Нас учило багато досвідчених учителів, які присвячували себе і передавали свої знання молоді, яка цікавилася наукою. Це - Демчишин Степан, Котис Софія, др.Лазар Іван, др.Лев Василь, др.Луців Лука,

проф.Мидляк Атаназій, проф.Недільський Іван, проф. Остап'як Микола, проф. Ратич Василь, проф.Самарський Семен, проф.Стечик Степан та інші, яких тепер не пригадую. Професори Лев Василь та Іван Верб'яний видали в Байройті українсько-англійський та англійсько-український словник, один я привезла з собою до Австралії. Предметів було також багато: українська література, історія, культура, німецька, англійська, латинська мови, алгебра, геометрія, фізика, хімія, музика, спорт.

Ми отримали дозвіл ходити на лекції до фізичної та хімічної лабораторії в німецькій школі з нашими вчителями, які викладали ці предмети.

До табору заїжджали радянські урядовці намовляти, а може на силу забирати, нас «ізмєнників», додому. Вони не приїжджали самі, а з американцями, бо Байройт підлягав американській зоні. Люди дуже перелякались, дехто почав втікати до парку за табором. Можливо американці вже знали, бо були випадки, що наші люди кінчали своє життя самогубством, як їх на силу забирали на «Родіну».

Наша таборова управа напевно пояснила американцям, що добровільно ніхто не буде вертатися у «московський, комуністичний рай», і вони всі від'їхали.

Місто Байройт в час другої світової війни було таке, як багато інших німецьких міст, досить обстріляне американськими бомбардувальниками.

Тут

навіть загинуло 55 українських дівчат, які працювали на текстильних фабриках. Після війни місто Байройт почало відновлятися, а з ним, і відомі Вагнерівські фестивалі. Табори переміщених українських людей в Байройті та інших містах у Німеччині, були вже добре зорганізовані й мали вже добрі театральні групи та акторів. Українці також мали тепер нагоду виступати на різних фестивалях. Тут виступав наш хор «Боян», капела бандуристів ім.Тараса Шевченка, дуєт Василь Матіяш та Орест Руснак. Українські виступи мали великі успіхи. Ми, що були на тих концертах, не тільки любувалися українською майстерністю, але були горді досягненнями наших людей.

Молодь часто організовувала з учителями чи виховниками різні екскурсії околицями Байройту. Відвідали могилу Вагнера, Маркграфський театр (Markgrafliches), копальню солі в Берхтенсгардені (Berchtesgaden), замок Херренкімзее (Herrenchiemsee) короля Баварії Людвика на озері Кімзее (Chiemsee) та робили прогулянки в Альпи.

До табору в Байройт часто приїжджали з виступами театральні групи з інших таборів, а наші байройтські виїжджали до них, хоч у нашому таборі не була така імпозантна, театральна зала. Не знати, чи вона була для війська, чи може наші здібні таборові майстри переробили із військових кімнат.

Нами, переселенськими особами, англійською Displaced Persons (DP), займалась Агенція Порятунку Біженців Об'єднаних Націй, (UNRA) United Nations Refugees Rescue Agency, а пізніше Міжнародна Організація Біженців, (IRO) International Refugees Organisation. Про організацію UNRA (УНРРА) написав вірш, поет і воїн, Микола Угрин-Безгрішний в Байройті, 3 грудня 1945 р. Цей вірш взято із книжки «Байройтські Спомини», з «Юних днів, днів весни» 1945-1950.

«УНРРА» знаєш нашу долю
(Побутова пісня української молоді на еміграції)

Гей, в Байройті, на чужині,
Між ставками та гаями
Є казарми Леопольда,
А між ними дикі ями.

Вчаться пильно кращі, діти,
Набирають сил до бою –
В них про Єдність й Україну
Йдуть пісні кругом луною.

Бомби грали тут недавно,
Слід по них і жах остали.
В тих казармах з України
Пестрі стада жити стали

Світ Любові їх шанує
Й «Панна УНРРА» про них дбає,
Часто коржик, чоколяда
До табору приїжджає....

Їх прогнала чорна доля
З гнізд вихідних і щасливих,
Бо не вірили Мазепі,
Напустили юродивих...

«УНРРА» знає нашу долю,
Не дає нам босим бути.
«УНРРА» краля, чарівниця,
Скрізь про неї в світі чути...

Не в «один гуш» всі тягнули,
Єдність в грудях скостеніла
Горстка вірних мазепинців
Дати ради вже не встигла...

Дай же, Боже, їй на славу
Вийти заміж за красуня.
Потанцюють на весіллі
Навіть дід наш і бабуня...

Щастя боже – в мазепинців
Світ новий вже наростає.
В нього тільки Кобзареве
Євшан-зілля силу має.

Нумо, діти, станьмо в коло,
Гарну пісню заспіваймо.
Добрій кралі, «УНРРА»-і панні
По-козацьки честь віддаймо».

Микола Угрин-Безгрішний
Байройт, 3 грудня 1945 р.

В таборі була загальна кухня, їдальня, але родинам видавали сухі харчі й вони старались варити собі самі. Наші люди є дуже працьовиті, а саме жінки,

які завсіди могли зробити навіть з бідних речей щось доброго, гарного і смачного.

Деякі, ще колишні купці, торгували з німцями на чорному ринку, інші, дещо вимінювали, дехто мав городик на кусочку землі за блоком і виглядало, що життя у таборі йшло нормально і в найкращому порядку. Не знаю, скільки точно мешканців було в таборі, але напевно більше ніж три тисячі. Кожний курінь мав курінного, що пильнував будову і рух у ній. Кожна організація мала свого представника у Головній Команді. Був комендант поліції, бо була своя таборова поліція, яка держала дисципліну разом із таборовими курінними. Все виглядало та йшло по-державному і ми відчували, що живемо у вільній, мініатюрній Україні на чужині та мріяли про таку, до якої скоро хотіли колись повертатись. Не було лише свого організованого війська, хоч були військовики різних українських армій. Але тоді, програна війною, Німеччина ще не мала свого війська.

Зате в таборі було багато молоді в одностроях, яка належала до молодіжної організації «Пласт». Пластуни вчилися маршувати та робити різні вправи на великій таборовій площі. Також проводилися різні спортивні ігри: відбиванка (волейбол), кошиківка (баскетбол), копаний м'яч (футбол), бо були дівочі й хлоп'ячі спортивні дружини (команди) в таборі. Вони робили змагання між собою, а також із дружинами інших переселенських таборів. На тій великій площі, молодь вивчала також вільні гімнастичні вправи рухів, з якими виступала на таборовому фестивалі, захоплюючи глядачів та створюючи гасло фестивалю «Привіт Україні!», в якому я брала участь.

Я належала до гуртка старших пластунок «Сороки» ім. Ольги Кобилянської. Нашою вихователькою була пл.сен. Ярослава Ціханська, а я стала головою гуртка. Всі ми, 11 членок гуртка «Сороки», вчились в українській гімназії на матуральних курсах (іспити на атестат зрілості).

Крім щоденної науки, мали окремі пластові заняття гуртка, а також готувалися до пластових проб.

Часто гурток «Сороки» робив прогулянки за місто, щоб практично закріпити та перевірити свої знання й уміння, здобуті впродовж року на щотижневих заняттях, шукаючи для цього відповідні місця, які були б доцільними для різних навчальних предметів.

Іноді, десь між високими горбами, ділились на дві групи: одна група - на одній гірці, а друга - на другій, на великій відстані, і вправно перемовлялись семафорними прапорами.

Переглядаючи тепер залишки своєї документації, з моїх шкільних та пластових років, знайшла, переписану власним почерком, азбуку Морзе. І мені пригадалося, як ми, колись через кімнатні стіни, столи чи під лавками, спілкувалися, перед пластовими заняттями, азбукою Морзе.

Тепер мені вже перейшло дев'ятдесят, я стала вдовою, живу сама і даю собі ще раду, спокійно сіла і задумалась... Що означають роки в людському житті? Як вони минають з часом? Як ми їх марнуємо без користі чи використовуємо з користю, і як рідко людина задумується над цим?... Так і я сиджу, дивлюся на цю азбуку Морзе і дивуюся собі, що я колись її дуже добре знала, могла вживати, а сьогодні не пригадую ні однієї букви. Шкільна і пластова молодь відзначали окремо народні та патріотичні свята - це свято Матері, Св. Миколая, Андрія, Івана Купала, Св. Володимира й Ольги, Шевченка, Франка та багато інших. Програми до свят складала старша молодь.

Деякі святкування були часто з гумором. На свято Миколая, коли Миколай вручав подарунки, а чортик різку, був ще додаток, а саме картка чи лист із дуже смішними, інколи правдивими, гумористичними зауваженнями про одержувача, які зачитували вголос.

На Івана Купала чи Андрія показували різні веселі вірування та ворожби. Наш гурток, старших пластунок «Сороки», часто відзначав свої гурткові, патріотичні відзначення, до яких самі приготувляли програму.

Одного разу, на відзначення Листопадового Зриву, до якого наш гурток готувався, я попросила у знайомого і шанованого в таборі, колишнього воїна Українських Січових Стрільців і Української Галицької Армії, журналіста, учителя, поета, Угрина-Безгрішного, чи не міг би він дати нам свого вірша на наше свято. Ми знали про його вірші, бо вся молодь в таборі співала пісню на його слова, «Ми ростемо, ми надія народу...», а музику написав композитор і наш учитель співів, Іван Недільський. Він був дуже радий, що молодь відзначає патріотичні свята, і за те, що ми звернулись до нього з проханням. Він подарував мені свій вірш, з його власним підписом, який я, вже поживклий, зберігаю з великою вдячністю до сьогоднішнього дня.

Голос старших стрільців у листопадові дні.

Від юних літ в нерідних нам державах
Про рідне військо мріяли тихцем...
У працях наших і в усіх забавах
Квітчали духа боєвим вінцем.

За Україну битися, вмирати,
Горіло серце і палала грудь,
Козацькі стали всі бої вивчати,
Щоб краще знати волі й долі путь.

Пророк і вчитель, - геній наш Шевченко,-
До серця палко нас всіх пригортав.
Про нашу славу і єдину Неньку,
Пісні про Волю на душі нам клав...

І в першій бурі, грізній хуртовині,
За Україну змагались пішли.
Безбатченкам нашим в чорній годині
Ім'я ми гідне з боїв принесли.

Про Маківку, Крути, Базар, Лисоню,
Ще пишуть кров'ю поети пісні.
Про Галечківну, цю лицарську Доню
Вже знають навіть і діти дрібні...

Петлюра Симон, Черник, Коновалець,
Джерела вічні чарівних огнів.
Орел Вітовський, Олесь Скиталець,
Дороговкази з наших славних днів!

Слухняній Владі, що у нас з народу,
Готові ми всюди спішити на бій.
А всіх продажних, що нам роблять шкоду,
Прогнати не важко у державу змій...

На шляху волі, слави України,
Не спить ворог, ні гадючий крам!
Йдемо в походи без вагань і зміни,
До Сонця Правди, у наш гордий храм!

Гурток старших пластунів «Сороки», крім своїх гурткових прогулянок,
виїжджав на з'їзди Пласту, а також на спільне таборування.
Ми всі, в основному старші пластуни, розуміли нашу ціль і завдання
належати до організації «Пласт», цінити працю вихователів, пластунів –
сеньйорів та належно самовиховуватися.
Для мене, самотньої, без жодної рідні з 16 років, Пласт був не тільки наукою,
вихованням, знайомством, приятельством, але цілою родиною.
Частина пластунів, між ними була також я, мали ще окремі заняття. Ми
належали до групи, яка вивчала ідеологію, спрямовану на боротьбу за
незалежність нації, на боротьбу народу проти гнобителів, за збереження і

розвиток національних традицій, культури й мови, за національно-визвольний рух у нашій поневоленій Україні та про завзяту боротьбу нашої молоді в УПА.

Хоча в ті часи й навіть пізніше не всі пластуни, яких я знала, поділяли наші думки, ідеї та віру в боротьбу УПА, бо московська, комуністична брехлива пропаганда також пробиралась між нами, щоб нас роз'єднувати й послаблювати наші патріотичні ідеї та цілі. Це робиться у нас і тепер, а особливо в Україні, хоч вона вже незалежна, але московське зазіхання на Україну продовжується далі.

Було багато здібних і талановитих молодих людей серед гімназистів та пластунів, тому під час таборування, а особливо біля палахкотючих ватр, ніколи не бракувало веселих дотепів, жартів, пісень та різної поезії. Наш табір в Байройті був щасливий, що мав багато визначних людей, а між ними, композитора, професора Івана Недільського. Молодь пишалася піснями не одного талановитого юнака, а особливо, на слова поета Миколи Угриня-Безгрішного, пісні якого виконувались на різних спільних таборах.

Мені подобалося їздити в пластові табори, бо знайомилася з новими друзями і мала багато знайомих, які жили в інших містах.

Інколи вони запрошували мене до себе на відвідини. Відвідуючи одну знайому в місті Erlangen, зустріла свою колишню вчительку і виховательку з мого села, Надію Субтельну. Це для мене була дуже приємна несподіванка.

Вона, перед приходом комуністичної навали до Галичини, втікла зі своїм нареченим, Андрієм Стадницьким, на захід. Десь там, зразу побрались і опинились в місті Erlangen, в одному із таборів для переселенців, де він був тепер головою цього табору. У них тоді була маленька донечка Маруся.

Пізніше довідалася, що вони виїхали до Америки.

Я мала нагоду, трохи пізніше, зустріти в Австралії племінника Надії Субтельної, історика, Ореста Субтельного, і довідатися дещо про неї, вже стареньку паню, яка проживала в Америці.

Що найбільше закарбувалось у моїй пам'яті із пластового життя, крім усіх спільних таборів, прогулянок, знайомств - це «Ювілейне свято весни», в гірській околиці Мітенвальду, 5-7 липня в 1947 році. Туди з'їхалось понад дві тисячі пластунів, а також багато гостей. Тяжко мені тепер все описати, але це свято було добре організоване, з різними формальностями, польовою Службою Божою, яку співав пластовий хор, маршами, концертами, спортивними іграми. А яка чудова природа була серед Альпійських гір, де розміщувались пластові шатра і поралась пластова молодь! Дивлячись з гори, виглядав святочно і символічно, гарно приготовлений великий престол, готовий до Св. Літургії, а навкруги нього стояла рядами пластова молодь і сеньйори пластуни в одностроях.

Там також працював Байройтський таборовий кооператив «Пласт», який мав свій станок біля крамниці та виготовив на свято поштові марки, жетони з нагоди 35-ліття українського Пласту, пластові лілеї, листівки, відзнаки Св. Юрія та багато іншого. Біля кооперативи «Пласт» завжди було багато покупців. Я також присвятила кілька годин праці в кооперативі «Пласт» і купила собі відзнаку Св. Юрія, яку маю і ціную до сьогоднішнього дня. Думаю, залишилось багато спогадів про свято «Весни» багатьом присутнім та пластунам.

Після свята всі роз'їхалися в різні сторони, а деякі робили прогулянки по околицях. Я також, із групою Байройтських старших пластунів і пластунок та нашою вихователькою Я. Ціханською, зробили декілька прогулянок, а саме: відвідали віллу Гітлера, так звану Ігелснест, в околиці Берхтенсгарден, на горі між Австрією і Німеччиною, де також був чудовий краєвид! Такі мандрівки гартували молодь, давали їй виховання, пізнання і шанування природи, околиць, а з тим і навколишнього світу.

Не один раз мандрували під зливним дощем, вставали вночі в підводнім шатрі, але це гартувало нас, виховувало моральну та фізичну стійкість у боротьбі з труднощами, і все сприймалося жартома.

Одного, що мені в Пласті не вистачало - це те, що я не могла брати участь у різних спортивних секціях, хоча спорт мені дуже подобався, бо він був у мене в гімназії лише, як додаток до навчального предмета.

Я не була дуже справна в плаванні та ходьбі на лижах, але як хтось хотів поради чи допомоги в якомусь спорті, то були вчителі.

Я мала, можна так сказати, «життєву» проблему, бо не була дуже практичною людиною, не вміла торгувати чи вимінювати щось, а до того ще, була хворобливою, сором'язливою, тому не могла собі дозволити такі вигоди, як спортивну форму. До того у мене вирости великі груди, не могла мати доброго станика чи купальника, через це я часто гнулася до переду, навіть, коли ставала на струнко в однострою.

Табір одержував посилки з закордону із вживаним одягом, можливо, що деякі навіть від наших українських поселенців з Америки й Канади. Як їх розподіляли, то й мені перепало кілька речей. Наші та німецькі кравчині були здібні, із двох старих речей робили одну гарну, нову річ, бо німці також ще не мали всього, що потрібно було після війни.

Взагалі, я мала що одягнути, бо також комбінувала, перешивала, бо як кожна дівчина, я любила гарно причепуритися та мати чудовий вигляд.

Мої роки у Байройтському таборі, в гімназії, а особливо, в Пласті - це були веселі, не дуже турботні роки моєї молодості, які залишились у моїй пам'яті, як гарний дощик, який тоді скроплював мою молоду, самотню, суху душу.

В таборі відбулось також кілька весіль. Одна моя приятелька зі школи, Стефанія Манько, була в таборі зі своєю великою родиною: батьками, трьома сестрами й двома братами. Вона запізнала і вийшла заміж за українця, американського вояка, який приходив до табору на великі свята, коли відбувались Служби Божі на таборовій площі. Я була свідком на її весіллі. На Великдень, четверо симпатичних і гарно вбраних сестер привернули його увагу, і він почав розмову. Ті сестри були завжди гарно вбрані, бо одна з них була дуже добра кравчиня і вишивальниця. Дівчата запросили вояка до себе на свячене і він закохався у наймолодшу. Заходив часто до родини дівчини й постановив, що вона буде його жінкою. Ми часто сміялися з його української мови, коли замість «пшениця», казав «спідниця» та вживав багато інших смішних мовних зворотів. Не пам'ятаю, яке покоління він був в Америці, але його батьки народилися в Америці.

Церковне і релігійне життя.

У Байройтському таборі, провадилось також і релігійне життя. Була година релігії у всіх відділах школи. Зорганізувалась Греко-Католицька парафія й отцями були: Теодозій Кудрик, Іван Прокопович, також пластун, і Володимир Корчинський.

Спочатку отці відправляли Богослужіння у неділю і святкові дні, у німецькій католицькій церкві в місті. Пізніше парафіяни приготували капличку в одній із будов табору, в якій відправлялись Богослужіння, крім неділь і свят, також і в будні дні.

Було організовано добрий церковний хор. Гімназисти мали часто свою Службу Божу, де співав дуже гарний хор, яким диригував проф. Іван Недільський.

Була також парафія Української Автокефальної Православної церкви. В одній

будові табору православні парафіяни, влаштували каплицю з гарним, мистецьким іконостасом, яку було посвячено в 1946 році та відбулось велике храмове свято Св. Володимира Великого. Проводились Служби Божі кожної неділі та на свята, а також Вечірні.

Відбувались часто спільні відправи обох парафій: на Великдень з освяченням пасок, а на Йордан з освяченням води, переважно на меншій таборовій площі між будинками. На такі святкування, входила організовано на площу вся пластова молодь в одностроях, маючи пластову збірку перед тим.

Тут хочу додати, що повоєнні 1946-47 роки принесли жіночу моду коротких спідничок. Можливо тому, що після війни не було досить матеріалу, а також

війна знищила в Європі багато всього. Люди були бідні та не могли собі дозволити витратити гроші та купувати новий одяг, то шили із різних залишків та робили щось доброго із кількох речей. Таку одну сукню, пошиту із трьох різних речей, мала я також, і шкодую, що не маю фотографії з того часу. Молодші дівчата, ті, що були з родичами, одягалися краще і держались нової, короткої моди.

На одному недільному Богослужінні, вже старенький отець Володимир Корчинський, пригадав на проповіді дівчатам про коротку ношу такими словами: «Дівчатонька, дівчатонька, не показуйте так багато вашого голого тіла, закривайте трохи, бо навіть корова має хвіст, щоби закривати...» Ті слова пам'ятаю до сьогодні, бо була там і чула це. Напевно багатьом дівчатам це запам'яталося, бо всім було смішно і весело після того.

Навчання в таборівій школі, місто Байройт, Німеччина.

Навчання в українській середній школі давалося мені непогано, бо я завсіди любила науку, лиш часто, як багато інших самотніх учнів, ходила голодна. Окремо видавали нам хліб, іноді навіть шоколад, але я була змушена його продавати або обміняти на деякі речі, які потрібні були мені для навчання. Всі учні, з якими я вчилася, приятелювали, були однолітками та переважно всі були пластунами. Часто ми ходили разом на прогулянки, допомагали собі в науці та пластових заняттях. Час скоро і весело минав у спільному товаристві та навчанні, бо кожний з нас, втратив декілька неповоротних років від науки, тепер брав її дуже поважно та серйозно. Тим більше, що ніхто не знав, як і куди піде звідси його життя. Між, нами, студентами, велись різні дискусії, передусім про боротьбу УПА, яка ще велась в Україні й дехто думав, переважно хлопці, що прийдеться якось до неї долучитися. Ми також робили своє діло, допомагаючи Україні у стані війни, збирали медикаменти, бо деякі втекли з України з батьками, які були лікарями, медиками та працювали в німецьких шпиталях. Також, ми з радістю віддавали наші коци, які нам приділяла UNRRA, а відтак IRO, та вшивали різні записки. Це все підпільно переходило з рук в руки. Тому, в такий непевний час, ніхто не думав поважно заходити в дуже близьке приятельство чи любов. Я закохалася в одного студента. Він напевно про це не знав, бо я була дуже сором'язлива, неговірка, і не давала нікому цього зауважити, лише сама це переживала.

Деякі наші студенти мали родини, в Америці чи в Канаді, з якими вони переписувались і чекали від них на візи, урядове запрошення, щоби туди

виїхати. Здається, цей хлопець також мав родину, бо після іспиту на атестат зрілості виїхав до Канади.

В той час, щойно після війни, нашим людям на вигнанні, тяжко було повірити, щоби такий доброзичливий, демократичний, західний світ, як Америка та Англія, могли отак, без вагань підписати й віддати злочинній, московській комуні таку велику частину Європи. Дехто думав, що скоро знов почнеться якесь заворушення проти комунізму і втікачі від комуни почнуть вертатись до своїх домівок.

Моє навчання почало занепадати. Мені не було приємно бути на лекціях поруч з людиною, в яку я закохалась. Не хотіла соромитись перед друзями, що лишаюсь з деякими предметами позаду і може не здам разом з ними, не задумуючись, залишаю навчання в школі на деякий час.

Щоби не втрачати даремно час, вступила на короткий курс машинопису, а потім ще й на кравецький. Друзі дивувалися моєму рішенню, а я не признавалась, чому припинила відвідувати школу.

За деякий час, я повернулася знову до навчання, але вже до іншої групи студентів, хоча викладачі були ті самі. Найбільше жалкувала за тим, що не могла закінчити свої матуральні іспити разом з тими, з якими починала навчання. Час скоро минав, а я наполегливо доганяла втрачене.

До табору прибула група упістів, які були вислані рейдом на захід, щоби доказати заходові, що Україна далі бореться за свою незалежність. Ці хлопці мешкали в тій самій будові, де була дівоча бурса, лише на іншому поверсі. Я з ними не зустрічалась, тільки випадково віталася з деякими в коридорі, коли поспішала на лекції.

Я за науку взялась поважно і не витрачала даремно часу. Чула, що один з тих упістів мав маленьку крамничку УПА, в кімнаті одної розбитої будови, з якоюсь городиною і ще чимось. Я туди не ходила, бо не мала грошей, щоб щось купувати.

Одного дня, коли пішла щось попраати до загальної пральні, побачила одного з тих упістів, який прав свої шкарпетки. Не знаю, яке я зробила здивоване обличчя, бо він стояв і кутив папіроску, а шкарпетки прались, підвішені до відкритого крану з водою.

Я усміхнулась, відклала своє прання і взялася прати, як годиться, його шкарпетки й подала йому. Він подякував, спитав звідки я родом, і відійшов. Відтоді він почав мною цікавитися і про мене розпитувати в інших, передавати через приятелів листи з запрошеннями на зустрічі чи до кінотеатру. Я не завсіди відповідала, але пізніше, ми стали зустрічатися і ходити дивитися кінофільми. Білети у нього завжди вже були в кишені, а я збирала програмки американських фільмів, які збереглися до сьогодні. Мій,

вже тепер знайомий упіст, мав псевдо Чумак, всі його так називали, і який відкрив в таборі крамничку УПА.

Він любив багато розказувати про своє життя, про бої упістів, про те, як він був поранений в ноги та в руку, як його друзі врятували, а віддані дівчата-санітарки вилікували через два місяці, в криївці, де харчі були лиш стухла пенцака (ячмінна каша). Я це все залюбки слухала, бо сама була мовчазна, а його розповіді були цікаві та часами жартівливі, але завжди оптимістичні. Він розповідав, як він з друзями побудував крийку-шпиталь на горі Хрещатій; як вони із соткою командира Громенка переходили з боями через Польщу, Чехію, Словаччину і дійшли до американської зони, до Німеччини та в дорозі втратили багато друзів; як вони в Німеччині, в лісі приготувались до зустрічі з американцями, маючи ще свою зброю. Якби американці схотіли їх видати московській владі, то вже мали сплановану свою оборону. Як переходячи через Чехословаччину, словаки їм допомагали та застерігали їх перед чехами, які тоді мали договір проти УПА з Москвою і Польщею. Як чехи, інколи по-звірячому, ловили упістів. Як капелан сотні Громенка, отець Кадило (Василь Шевчук), захворів в Чехії, не міг далі прямувати, вирішив іти до чеського, католицького священника з вірою, що він його врятує. Але чехи всіх видали комуністичній Польщі. Як ми пізніше довідались, всі вони, разом з отцем Кадилом, були катовані й знищені.

Я, продовжуючи доганяти свій втрачений час науки, жила далі в дівочій бурсі, але все частіше зустрічалась з упістом Чумаком. Велись розмови, що деякі абітурієнти першого випуску вступили до вищих навчальних закладів Німеччини, а другого, склавши іспити на атестат зрілості, почали виїжджати до Америки й Канади. Пізніше довідалась, що переважна більшість з них, здобули вищу освіту, бо мали можливість. Я далі вчилася і готувалася вже до третього випуску. Це був останній випуск середньої школи, бо вже цілком менше стало молоді, яка в ній вчилася. Кількість переселенців в таборі зменшується, бо їдуть за океан.

Мій приятель, упіст Чумак, почав серйозно думати про своє і моє майбутнє, і став мені говорити про наше спільне життя, бо скоро всі жителі цього переселенського табору будуть змушені кудись рушати. Я наразі від його планів відмовлялась, бо хотіла закінчити своє навчання, а відтак виїжджати до Америки чи Канади, де було вже багато знайомих, які туди виїхали та пишуть мені листи.

Одного дня, упіст із групи Чумака, приніс мені завернутий подарунок. Мене це дуже здивувало, з якої це нагоди, і я його відкрила. Це була пара мештів (черевики) із запискою: «щоби я не лишала своїх слідів босою ногою». Це була правда, бо я мала старі черевики та в підошвах показувались дірки. Він напевно добре приглядався на мої босі ноги, якими я не раз ішла з

приятелями, або з ним по траві через парк, а мешки несла в руках і лише взувалась, коли виходила на камінну стежку чи дорогу. У нашій мініатюрній Україні, в місті Байройті, була також шевська майстерня, в якій він їх замовив.

На протилежному боці дороги, від будов наших бараків, був досить великий парк. В ньому завсіди проходили німці, які мешкали по другій стороні, а також українські біженці, що опинилися у тих військових будовах, Leopold Kaserne, в Байройті. В тому парку був потік, озеро, в якому плавали качки, лебеді, а зимою по ньому їздила молодь на ковзанах. В парку було два мости, один через потік, а над ним другий, через який проходив потяг.

Одного разу, коли я з Чумаком проходили тим парком, то на одному з тих мостів, мій майбутній наречений, упіст Чумак, признався мені, що почуває глибоку сердечну прихильність до мене, і запропонував стати його дружиною, простягаючи заручинний перстень, який був чудово зроблений з соломинки чи травички, і мав гарний вигляд на моєму пальці. Була така військова пісня: «І кожна дівчину зворушить вояцький стрункий однострій, і серце згубити в нім мусить....». Хоч Чумак не був тепер у вояцькому однострої, але захоплювала мене його велика щирість і наш спільний патріотизм. Тоді я вирішила, що моє майбутнє буде разом з тим упістом, який не вміє або не любить прати. Запізналися ми в пральні, а освідчувалися на мості та під мостом. Тоді я почала частіше заходити до упівської крамнички мого нареченого Чумака, якому помагали ще двоє упістів з його групи.

Прийшов час складати мій іспит на атестат зрілості. Не знаю, чи хтось так ще переживав перед іспитами, як я тоді. Всі мої колишні однокласники й приятелі вже давно поздавали, деякі виїхали до Америки та Канади, а я тепер чулась

якась безрадна та схвильована. Я за вдачею трохи песиміст, тепер дуже журилася, бо відчувала, що мій втрачений час від навчання, дає про себе знати. Перед іспитом не спала майже цілу ніч, переглядала всякі шпаргалки та завивала голову в холодний рушник. Я була певна, що в такому стані не здам і не одержу свідоцтва на атестат зрілості. Але, я здала та одержала свідоцтво і чулась нарешті, що я доросла, хоча мені вже було 22. Це було 22 червня 1948 року.

Нарешті я вже могла спокійно віддихнути, але почалось нове питання, що робити далі? Кожний тепер думав про виїзд, бо минуло вже кілька років після війни, переселенські табори скоро будуть закривати.

Одержую листи від друзів з Канади, які радять мені також туди виїжджати. Знову група самотніх дівчат, між ними й мої близькі знайомі, зголосились на виїзд до Канади, та просять мене їхати разом з ними. Це мене поставило на

роздоріжжі. Дуже хочу держатись приятелів, з якими вже три роки вчилась і можливо, що зможемо десь недалеко один від одного жити в Канаді, та вони ще не знають, що пообіцяла упістові, що вийду за нього заміж. Не знаю, куди він задумав їхати й коли, бо він має п'ятнадцять упістів під опікою. Двоє із них, ще раніше познайомилися з дівчатами та може схочуть одружуватись, бо мій наречений Чумак повідомив мене, що думає над нашим спільним майбутнім, але перше - про весілля. Що вже написав до свого проводу про дозвіл на одруження і що його крамниця залишається для упістів, і що він ще точно не вирішив, куди виїжджати. Я дещо застановилася над його такою наказовою формою повідомлення. Тоді подумала, що він військовий, перейшов старшинський вишкіл, ще й тепер відповідає за 15 упістів, то звик до такої форми спілкування. Тоді перейшла думкою про себе, свою сором'язливість, нерішучість, скромність і подумала, що такого завзятого і рішучого мужа мені дуже потрібно, бо я багато речей у своєму, хоча ще дуже молодому житті, пропустила через свою нерішучість.

В нашому таборі люди поважали Чумака, особливо одностуді по ідеї. Він міг говорити з людьми на різні теми, пожартувати, бо ще майже юнаком продавав у родинному підприємстві, в містечку Динові, а відтак вже у своєму, в місті Перемишлі, де зустрічався з різними людьми. Також УПА додала йому більше досвіду та відваги.

Прийшов кінець 1948 року і всі готуються до Різдвяних свят. Чумака і мене запрошує панство Кравців на Святвечір. Це дуже визначні наші українські патріоти, відомі й всіма шановані. Пана Богдана Кравціва, журналіста, поета, можна було часто бачити у пластовій уніформі, як вихователя чи доповідача разом з його дружиною.

Я почувалась дуже неспішно, бо це перший раз, що була у гостях, в таких визначних людей, хоча я їх вже зустрічала раніше, але лише на лекціях чи пластових таборах. Коли тепер пишу, то прочитала у книжці «З юних днів, весни 1945-50», головним редактором якої є Ярослав Ликтей, що колишній гімназист, юнак-пластун з Байроїту, син панства Кравців, Микола-Святослав, тепер є генерал-поручник і нагороджений «Срібною зіркою за хоробрість», в американській армії.

Чумак і я думаємо вже дуже поважно побратися і кудись виїжджати. Я, як звичайно, зі своєю вдачею, почала панікувати, журитись, з чого починати? Дуже добре, що мій майбутній муж міг завжди знайти вихід зі скрутного становища та давати поради й допомогу, то все узяв на свою відповідальність.

Зробив мені ще одну несподіванку. Замовив у нашій таборовій швальні (швацькій майстерні) плащ-пальто для мене і передав мені, точно мій розмір. Пані Ціханська, моя вихователька з Пласту, дала мені свою кремону сукню,

яку вона мала ще з Варшави. Я задоволена, що вже маю вбрання до шлюбу, і запрошую свою приятельку, Марію Покусай, бути моєю дружкою. Вона жила з родичами приватно у місті, де її батько ще працював та приходила до табору на навчання. Вона порадилась з іншими спільними приятельками, що були тут з родинами, і зробили мені другу несподіванку.

Якась добра кравчиня переробила, перешила подаровану мені сукню, в когось позичала вельон, підмалювали старі мої черевики й сказали мені: «Ти повинна так одягнутись до шлюбу, щоби колись показати своїм дітям та внукам гарну шлюбну фотографію». Я до сьогодні їй за це вдячна, бо вже п'ять років живу вдовою, а шлюбна фотографія, збільшена, висить ще у мене на стіні, і я собі пригадую молодість, а також діти та внуки інколи дивляться, як бабуса і дідуса виглядали молодими.

Ранком 26 лютого 1949 року ми, з нашими свідками Марією Покусай і командиром упіста Чумака, Громенком, пішли до німецької міської ради, зареєструвати наш шлюб і одержали посвідчення, так зване «Heiratsurkunde», бо це був обов'язок.

Після обіду, перебралися і пішли до нашої таборової каплиці, брати церковний шлюб. Перед тим нас поблагословили, прибрані на цей день, наші батьки, панство Сенюти, дуже гарні, інтелігентні, старші люди, які мешкали біля дівочої бурси. У них не було дітей, але до них приїжджав часто їхній вихованець, який вивчав теологію.

Каплиця була переповнена молоддю з гімназії, Пласту та іншими знайомими. Повінчав нас отець Теодозій Кудрик, а жінки з організації Союзу Українок запросили нас, до невеликого залу на весільне прийняття, яке вони приготували. В таборі було багато визначних союзниць, як наша прибрана мама, пані Ратич, героїня УСС, Гандзя Дмитренко, та багато інших відомих жінок. Вони були дуже діяльні, допомагали студентам та вели різну виховну та суспільну працю.

Всього не пам'ятаю, бо цей день проходив у мене, як у мряці. З однієї сторони, чулась щаслива, що стільки добрих людей опікувались нами, бажали нам всього якнайкращого, що я вже не самотня, одинока, а маю мужа, який думає про мене, допомагає всім чим може. Такий важливий день у моєму житті, а я не знаю, де моя родина, який наслідок залишила війна, чи ще живі? Вони також про мене нічого не знають. Напевно журяться, що зі мною щось сталося...

Таборова управа виділила нам малу окрему кімнату, в якій була навіть кухонна раковина та вода, щоб можна було помитися, а також вживати воду до варення чи пиття. Я лишила дівочу бурсу, а муж кімнату упістів і ми, молоде подружжя, перебрались до малої кімнати. Одна добра пані подарувала нам перину, яку привезла з собою з України, бо був ще холодний

місяць лютий. Муж Юрій, як завсіди, приніс найбільш необхідні речі домашнього вжитку і починаємо родинне життя.

Стараюсь, вперше, сама щось варити на маленькій електричній старій плитці, яку муж десь знайшов. Я поки що погана господиня. Вдома помагала колись мамі на господарстві, але до варення чи до печення не бралась, бо любила вчитись, і ніколи не пропускала школу. В Німеччині не мала нагоди, а тут в таборі, усі самітні харчувались у загальній кухні. Лиш в час пластових таборувань, на когось приходила черга варити для всіх. Найчастіше - вівсяні платки, бо цим нас найбільше годували. Одного разу, в таборі, на лісовій поляні, прийшла черга куховарити на мене і ще одного старшого пластуна. Ми одержали макарони і ще якийсь твердий сир. У великому баняку, принесли води з потоку, зварили на вогні макарони, а сир потерли на терці та вимішали з макаронами. Це все зліпилось разом і було тяжко вибирати з баняка і накладати кожному пайку в миску. Нам обом, кухарям, було соромно, але щасливі, що пластова команда не дала нам догани, лише насміхалася. От така я куховарка! І тепер моє родинне варення не ішло гладко. Добре, що мій муж не був вибагливий, бо від 18 років працював на підприємстві та сам харчувався, а коли був в УПА, то часто голодував.

Скоро буде Великдень, я є у паніці, бо муж запросив гостей і я повинна пекти першу паску. Іду до сусідки, пані Процик, за порадою і переписом. Я зробила все за переписом та порадою, але моє дріжджове тісто не хотіло підростати. В переписі було написано: «поставити тісто в тепле місце, щоби піросло». В кімнаті не утоплювалося і було ще досить холодно, бо це перша половина березня. Виложила тісто у бляшану форму і занесла до німецької пекарні, яка була близько. Попросила пекаря спекти, незалежно, чи підросте тісто, чи ні. Коли пішла за готовим печивом, а воно низьке, як пляцок. Понесла до пекарні тісто, що залишила собі ще на другий раз, і попросила зробити та спекти мені паску. Моє перше печиво було смачне, але тверде і я його сховала до шафи, а паска, яку спік пекар була гарна і смачна. На свята, наші гості хвалили господиню за гарну і смачну паску, а я мовчала лиш легко посміхалася, бо ніхто не питав, чи то я її пекла.

За кілька днів, муж Юрій випадково знайшов у шафі моє печиво і я з плачем розказала правду. Він пожартував, яку то він узяв собі господиню, а відтак розказував нашим друзям, як він знайшов паску у шафі. Але я також мала про що розказувати. Мій муж знайшов десь мале радіо, яке не працювало і взявся його ремонтувати, розібрав і довго направляв. Напевно кілька частин десь збоку залишилось, бо коли зробив, хотів перевірити чи працює, то погасло світло в цій будові. В таборі було багато різних фахівців і будова скоро знову засвітилася, а радіо пішло у смітник.

Щораз то більше людей виїжджало з табору кудись на працю. Юрій також вже рішив, куди будемо записуватись на виїзд, до Австралії. Туди почали набирати європейських повоєнних біженців, як робочу силу, до малозаселеної ще, нової країни. Я знала двох самотніх хлопців з нашого табору, які виїхали до Австралії більше як рік тому, бо тоді туди набирали лише одиноких мужчин. Тепер, каже муж, набирають також родини без дітей. Мені пригадалася фотографія, яку прислали ті хлопці, що виїхали до Австралії. Вони працюють десь далеко від міста і на фотографії, між ними, стоїть чорна, згори гола жінка, а коло неї чорний мужчина, лиш трохи долиною прикритий і був напис «це є наші сусіди». Я зразу запротестувала. Хочу їхати до Америки або до Канади, туди також беруть. Там вже є багато українців, є організації, установи, школи, бо я навіть переписувалась з однією україркою, студенткою Анною Гриців з Монреалю, ще в 1946 році. Туди вже виїхало багато наших спільних знайомих, які пишуть, що там легко знайти працю, що вони вже працюють, а також навчаються, тому я дуже хочу їхати туди. Як ми можемо їхати до такої, ще маловідомої країни, як Австралії? Юрій почав мене переконувати, що його мрією є мати колись своє підприємство. Австралія нова країна, яка щойно починає рости, то там буде легше і краще мати можливість, почати якесь підприємство, бо не буде ще такої великої конкуренції, як в Америці чи в Канаді.

У квітні 1949 року перейшли медичну комісію, підписали дворічний контракт: відпрацювати на будь-якій призначеній праці та сплати за перевіз до Австралії. Також одержали тимчасовий річний паспорт в одну сторону і картку на потяг, до порту Naples (Неаполь), до Італії.

Пакуватись в дорогу не було важко, бо не мали багато. Мали тільки одяг та ще кілька речей, але досить багато мали українських книжок та газет. Це був наш найбільший масток, який надбали собі, та дещо лишали нам хлопці, які виїжджали до Америки чи Канади, бо знали, що там друкованих речей багато. Все це ми спакували у дерев'яну скриню, бо думали, що це будуть одинокі друковані українські речі, які будемо читати й перечитувати довгий час. Ми про Австралію багато не знали. Лише, що це субтропічна країна, перші мешканці чорні люди, такі як ми бачили на фотографії, і що її відкрив англійський капітан Кук, і там посилились люди з Англії. Але мій Юрій любив завсіди пригоди, то його ще більше туди тягнуло.

Взяли в торбу наші документи, які нам видали та ще кілька речей, і вибираємось «у світ за очі» 25 травня 1949 року. Повезли нас, та ще декого з Байройтського табору, в сторону Австрії, а далі через Італію, аж до Неаполя Naples (Неаполь), до однієї з дільниць перехідного табору Vagnol. Тут вже було багато різних європейських переселенців, які чекали на кораблі, щоб відправитися за моря чи океани. Ми були тут два тижні. Ходили й оглядали

місто. Нам давали трохи харчів, але хто мав гроші, то дещо собі ще міг докупити.

Юрій свою крамницю, яку почав і наглядав, залишив упістам, які були ще в таборі, щоб мали заняття і не робили дурниць без його нагляду, тому жодних грошей не взяв, навіть на папіроси, а любив курити. Я мала два долари, які переслала мені приятелька в листі з Канади. Ми їх зберегли на поїздку до Везувію і розкопів Помпею. Це було найкраще рішення, бо вже більше ніколи не мали нагоди там бути, а це дуже цікаві історичні події. Тяжко собі навіть уявити, яке то страхіття творилось, коли засипало гарячою лавою місто Помпея і людей в ньому. Видно з розкопів, що це було дуже гарне, багате і цивілізоване місто. Також бачили там багато розкопаних різних медичних приладь.

14 червня 1949 відпливаємо із порту Naples на американському військовому кораблі «General Omar Bundy». Тепер я перший раз побачила широке море і перелякалась. Перед нами була лише бурхлива вода. Лишаємо за собою Європу, Україну і десь там далеко, мою і мужа рідню, не знаємо, чи ще когось з них побачимо, бо пливемо кудись у незнане.

На кораблі розмістили нас по каютах: разом бездітних жінок, окремо жінок з дітьми, та окремо мужчин. Я з іншими жінками у великій каюті, на самому носі корабля.

Під вечір приплили до Port Said і тут я, вперше, побачила дуже дивну торгівлю. На малих човнах підпливали до корабля арабські дивні продавці з різними екзотичними товарами та тропічними овочами, які я бачила перший раз. Деякі люди з корабля купували або вимінювали всячину. Торгувались, який човен продасть дешевше, а потім пускали шнуром в долину кошик або торбу, а тоді тягнули до гори куплені овочі, фрукти та різні речі. Муж був десь на кухні, бо там йому призначили працю, а я з захопленням спостерігала за різним дивом.

Вночі перепливали Суецький канал, бо я відчула, що корабель пливе помалу і спокійно. Скоро встала і вийшла на палубу, бо хотіла бачити як виглядає цей Суецький канал. Нікого більше не бачила, бо з нашої кабіни вийшла майже на самий шпиль носа корабля. Канал видався мені дуже рівний і не такий широкий, як я сподівалась. Береги були освітлені з двох сторін, а наш корабель повільно плив.

Ранком ми вже були на Червоному морі, яке було неспокійне, я та інші пасажери, почала хворіти на морську хворобу. Рідко бачусь з мужем, бо він працює десь там, у гарячій кухні, і лиш деколи виходить на палубу, щоб відчувти подих вітру та зустрітись зі мною. Харчі на кораблі добрі, багато овочів, але я все частіше і довше хворію, маю блювоту, і це мене щораз більше ослаблювало.

Муж почав мною журитися, бо зустрічав мене хвору, лежачу на палубі в піжамі, на вишитій подушці та рушнику. Блюю харчами, які дають. Я захотіла чорного хліба, бо дають тільки білий. Мій дбайливий муж організував із пекарем чорний хліб, який я їла з великим апетитом, бо дуже смакував, та все одно хворіла, далі думала, що це мучить мене морська хвороба, бо наш корабель гойдається на хвилях Червоного моря. Та коли ввійшли в Індійський океан, тоді всі пасажери побачили й відчули, які високі можуть бути хвилі.

24 червня 1949 корабель зупинився на цілий день в Коломбо, на Цейлоні. Тут знову довкола корабля метушилося багато індійських продавців на маленьких човниках, які продавали екзотичні речі та відрізнялись від попередніх одягом і виглядом.

Відпливаємо від Коломбо і пливемо сердитими водами Індійського океану. Тепер хвилі високі та щоразу стають вищими, а з тим і сильнішим хитанням корабля. Часами хвилі переливались понад верх корабля. Одного разу мене, лежачу на палубі, вода майже не забрала із собою у своє морське, таємне царство, бо закотила до краю палуби. Юрій почав мною дуже журитися, бо я ослабла, втрачала фізичну силу. Вдень він мене заносив, десь, у спокійне місце і часто відвідував, силоміць давав щось пити і їсти.

Перепливаючи середину земної кулі, екватор, який проходить на рівній віддалі від обох полюсів і ділить її на Північну та Південну півкулі, відбувся жартівливий морський обряд обливання водою того, хто вперше перетинає екватор. Цю цікаву церемонію провела команда корабля, віддаючи честь господареві морів і океанів, Нептунові. На превеликий жаль я майже нічого не бачила, бо хворіла далі.

Нарешті ми побачили береги Західної Австралії. Я та інші хворі відразу віджили, бо незадовго можна буде стати на спокійну тверду землю.

8 липня 1949 року допливли до порту міста Сідней. Ще біля корабля, зустрів нас молодий українець, Володимир Шумський, який привітав нас і повідомив, що він із друзями почали видавати, першу на цьому континенті, українську газету «Вільна Думка», і показав перше її число. Ми дуже зраділи, що зустріли українця, який вже тут живе, а ще більше, що тут вже є українська преса. Міста добре не бачила, бо смеркалось, лише дивувалась високим мостом, під яким проходив наш корабель та виглядом величезного колеса, наче усміхнене сонце.

Ми пересіли на потяг і нас повезли до міста Батгуст - це 200 кілометрів від Сіднею, а потім за місто, до табору новоприбулих, і розмістили у довгих бляшаних бараках. На кораблі жінки були відділені від чоловіків, а тут нас всіх разом поселили до великого барака. Деякі почали себе відгороджувати шнурами, плахами чи коцями. Ми приїхали з Європи в літній час, а тут

тепер зима, хоч не дуже сильна, але ми всі у тій довгій бляшаній бочці померзли.

Ранком на подвір'ю було видно білий приморозок на траві. Харчів давали багато і ми, вперше за довгий час, їмо м'ясо, овочі. Мужчини розійшлись по відкритому полі оглядати околицю. По полі бігає багато зайців. Один парубок запхав руку у знайдену діру, бо думав що там є заєць, а витягнув вужа. Добре, що вуж сховався у діру від холоду. Ми тоді довідались, що в Австралії є багато отруйних вужів, павуків, риб та дуже небезпечна маленька синя морська восьминіжка.

Якраз в Австралії був страйк членів профспілки вуглекопів. Це перервало працю багатьом установам, а також не було багато світла і через те, не могли нам, новоприбулим, надати відразу праці. І тому багатьох подружніх бездітних родин, перевезли автобусами за 400 кілометрів до затоки (Port Stevens) Порт Стівенс, до селища Нельсон Бей і знову розмістили у воєнних бараках, залишених американським військом. Недалеко табору була ферма, паслись корови, а біля дороги - мала крамничка, подальше також виднілися господарства. Тут над затокою, було дуже спокійно, не було багато людей лише ті, яких тепер привезли, деє понад 100 та таборова управа.

Деякі мужчини дуже задоволені, бо можуть ловити рибу з берега, навіть шнурком. Мій муж і Володимир Попек, з яким він познайомився ще на кораблі, пішли на риболовство, і щоб бути далі від берега, стали на великий камінь. Із захопленням, що ловиться риба, не зауважили, що приходить океанський приплив і підходять щораз більші хвилі. Раптом величезна хвиля збила їх із каменю і майже не забрала в океан. Це їх дуже налякало і відібрало охоту від риболовства. Я на затоку майже не ходила, бо лиш погляд на морську воду робив мене хворою.

Нас тут держали близько двох місяців. Ми, українці, тут скоро згуртувались, створили хор, танцювальну групу і почали давати концерти. Нами зацікавилась таборова управа і наші групи давали концерти в багатьох ближніх околицях.

Нас усіх розділили на групи, в залежності від знання англійської мови та призначили учителів. Я попала до групи, яка вже дещо знала англійську мову. В моїй групі була українська співачка Зена Мороз, двоє поляків і одна латишка. Нашим учителем був старий австралієць, який приїжджав маленьким, старим автом, яке називав «джельопі». Тоді в Австралії було ще мало автомобілів. Він завжди весело, дотепно розмовляв до нас легкою, досить зрозумілою англійською мовою. Напевно наш учитель був на концерті, бо вітав Зеню за її сильний і гарний голос. Він часами запрошував Зеню і мене до своєї «джельопі», проїхатися околицями.

Мій муж, проходячи біля ферми з коровами, хотів зробити мені несподіванку і купити кислого молока, яке я любила. Господар дуже здивувався для чого йому потрібне таке молоко, бо вони його вважали поганим, від якого можна захворіти та австралійці таке молоко давали свиням або іншим тваринкам. Також білого, свіжого сиру ніхто не виробляв, можливо, що тут гаряча погода і все дуже швидко кисне і псується. Фермер дав мужеві кисле молоко, цікаво, що він міг подумати?

Дуже скоро пролетів наш двомісячний час і нас знову, автобусами, розвозять в різні околиці. Нас завезли в Сіднейську околицю до Брандфілд парк, де вже були кращі американські військові бараки.

Тут приділи нас до різних праць: Юрія на фабрику меблів, а мене на фабрику харчів «Aunt Marys» (Ант Меріс).

Я вже знала про таємність своєї хвороби, але нікому не признавалась лише мужеві, бо табір, в якому ми живемо і звідси доїжджаємо до праці, є тільки для бездітних, що працюють тут, а я вже третій місяць є вагітна. Якщо таборова управа дізнається, то зразу перевезуть мене далеко за 200-400 кілометрів до Коври, до табору, в якому є лише жінки з дітьми. Туди мужеві буде майже неможливо доїжджати, бо в Австралії тоді з транспортом було важко. На фабриці, де працюю, стало мені невесело і незручно. У великих котлах вариться багато різних харчів, які розливаємо в пляшки, банки. Ці різні запахи робили мене хворою, але я насилу держалась і виконувала свою працю, лиш часто бігала до лазні. Завідувачка зауважила, що зі мною є, але побачивши моє завзяття до праці, повідомила мене, що можу працювати доки схочу.

Харчування в таборі було добре, різноманітне, особливо для нас, що голодували в час війни й по війні. Щодня ми мали: овочі, м'ясо або ковбаски, городину, солодоші. На столах в їдальні завжди був хліб, мармелад, муштарда (гірчиця), помідоровий соус, сіль, перець і цукор.

Я додавала до всього кислуватого соусу, бо мала в той час дивний смак. Під час обідньої перерви давали нам готові канапки й тістечка.

Одного разу я побачила, як одна жінка, яка прибула сюди разом з нами, після сніданку, брала зі стола хліб і цукор, і ховала до кишень. І це дуже часто. Побачивши, що я зауважила, то при виході з їдальні сказала мені, що вона хліб сушить і складає, бо може прийти ще такий час, що буде голод. Я довідалась пізніше, що її муж пропав під час війни, а вона у своєму житті вже пережила багато голоду і холоду, тепер, сама, втікаючи від комуни, опинилася аж тут в Австралії і журиться своїм майбутнім.

Довідалася, що в Сіднейській околиці є український лікар др. Сірко. Поїхала до нього, щоби перевірити свій теперішній медичний стан, бо вже сім місяців вагітна. Доктор Сірко ствердив, що все нормально і добре та поздоровив з

приходом нового члена родини. Тепер вже всі помічають мій поважний стан, дехто вітає. Директор табору повідомив нас, що якщо хочемо жити разом, то мусимо шукати іншого приватного помешкання. Ходили кілька субот і неділь шукаючи, але тепер в Австралії тяжко, бо вона прийняла тисячі воєнних європейських біженців таких, як ми, і знайти мешкання є важко, а тим більше нам, коли я в такому стані.

Муж знайшов собі ще другу працю на вихідні та святкові дні. Праця тяжка, але добра платня. Копання ровів через дороги на прокладання водних рур. Мені жаль його, бо часто бачу міхурі на руках. Тепер за наші перші заощадженні гроші, муж дає депозит і купує подальше від Сіднею, в дешевій околиці Гренвіл, клаптик землі під будову хати. Просимо директора табору дозволити залишитися, ще на короткий час з дитиною, на яку чекаємо, бо маємо вже свою землю і муж починає будову хати. Чи то була наша до нього щирість, чи його доброта, але він погодився.

Я залишила працю на фабриці й тепер шию та вишиваю для своєї майбутньої дитини. Переживаю, бо це перша дитина, а я нічого не знаю і спитати нема у кого, бо тут усі молоді та бездітні. До лікаря не хочу йти, бо маю страх, що мене перевезуть до табору, де лише жінки з дітьми.

Одного дня проходила табором старша за мене австралійка, побачивши мене на подвір'ю, заговорила до мене, а саме спитала, чи я не могла б у неї кілька днів на тиждень прасувати. Я зразу дала згоду, хоч прасувати не люблю і до сьогодні, бо ми починаємо будувати хату і кожний цент є дорогий. Я працювала у неї майже до народження дитини, півтора місяця.

Муж скоро накреслив план на нашу першу хату, а я з допомогою словника заповнила аплікацію на будівництво. Міська рада все затвердила, хоча я зробила, лише однією буквою, цікаву помилку. Написала слово «спальня» «badroom», (бедрум), що означає «погана кімната», мало бути написано «bedroom», вимова та сама, але орфографія різна, останнє слово є спальня. Тепер у нас нові проблеми. Де і як позичити гроші на будівельні матеріали? Та мій муж завзятий, розсудливий і винахідливий. Він узяв страхування на своє життя і тоді одержав позику в банку. На нашій ділянці поставив спочатку будку, до якої їхав ночувати після праці, а вечорами та в суботні дні будував. Спочатку може всього про будову не знав, можливо дещо навчився на фабриці меблів, де два роки відробляв контракт. Але як каже наша приказка: «Святі горшків не ліплять». Я тоді переконалася, що мій муж все може зробити, якщо зайде потреба.

Тепер я його рідко бачила, а директора табору запевняла, що скоро перейдемо до свого помешкання.

Прийшли перші Різдвяні свята і Новий 1950 рік. В Австралії Різдвяні свята здались нам дивними, бо тут тепер найдовший і найтепліший день в році. Ми скучали за білосніжним снігом.

Різдво святкували разом всі національності у великій загальній їдальні. В куточку - велика ялинка, прикрашена різними іграшками. Теплий різдвяний обід: печеня із соусом, печена картопля, різна городина, морозиво, та різдвяне печиво, так зване «Christmas cake», що печеться з різними сушеними фруктами. Колядували «Stille Nacht, heilige Nacht», «Тиха ніч, свята ніч» німецькою, бо в таборі різні європейські втікачі від комуністичного режиму та спільна мова була німецька, бо всі її знали, англійської ще не всі вивчили. Відтак прийшло наше Різдво. Українців у таборі лиш три родини з різних частин України.

Ми розказали про наші Різдвяні свята та більшість не розуміли, чому ми їх святкуємо в січні. Стараюсь приготувати на Святвечір вареників та кутю з рижу, бо це можу купити в містечку.

Довідалась, що в Сіднеї є європейська крамниця делікатесів «Слявік». Муж її знайшов в Сіднеї та купив оселедці, кислі огірки, кислу сметану, житній чорний хліб та ще якусь ковбасу. Я дуже тішилася, бо вже довго таких харчів не бачила тут, а так хотілося... В австралійських крамницях тоді такого не було, бо вони такого не їли. Харчі були тут дуже прості: білий пшеничний хліб, солене масло, молоко, твердий сир, овече та волоче м'ясо, риба і деяка городина та багато тропічних овочів і фруктів. Найбільше, що кожний купував - це смажену на волівім товщі, порізану на довгі квадрати картоплю і досить великий кусок смаженої риби. Це можна було тоді назвати австралійською національною стравою.

Час скоро минав, я приготівляла все, що потрібно взяти до лікарні, бо коли я нарешті пішла до лікаря, то він припускав, що дитя народиться 26 лютого 1950 року.

Ми втішилися датою, бо це була перша річниця нашого шлюбу. В суботу, 18 лютого 1950 року, Юрій їхав до Сіднею, до «Слявіка» і я попросила, щоби купив мені халат. Він це зробив і після обіду привіз його, хоча він був для мене задовгий, бо я невисокого зросту, я зразу почала рукою підшивати. Ще цілком не закінчила, як піді мною з'явилася вода. Я налякалася і муж покликав медсестру. Вона зразу викликала швидку допомогу і забрали мене до лікарні. Щойно я там зрозуміла, що означають болі при пологах.....

В неділю, 19 лютого 1950 року, народилася нам дівчинка, Христина-Орися. Муж відвідав нас двох у лікарні, тішився дитиною, хоча сподівався сина. Я, з маленькою донечкою, почувалася добре. Деся на четвертий день вернулася з дитиною до нашої кімнати. Відразу шукаємо вживаний, але ще добрий, для дитини візок і маленьку ванну для купання.

Купую для дитини лише дуже необхідні речі, решту шию сама, переробляю і вишиваю прикраси з того що маю.

Муж далі, після праці, буде і там ночує, а на вихідні дні приїжджає до табору і заробляє гроші на тій самій тяжкій праці, яка не дуже далеко від табору, бо мусить сплатити позику в банку.

Я часто їду з дитиною до нього на працю і везу холодну воду, бо літо дуже гаряче, а ми до такої погоди ще не привикли. Часто журюся за наше маленьке дитя, бо про немовлят нічого не знаю. Не мала можливості знайти потрібної літератури, бо до міста далеченько, а мужа не хотіла турбувати. Вдень кладу донечку у візочок та виїжджаю з нею на вулицю або до парку, а вночі, як дитина плаче, то годую груддю і ношу по кімнаті на руках. Через стіну, в другій кімнаті, спить бездітне подружжя, яке рано виїжджає до праці. Мене турбує, щоб вони не пожалілися до управи, що наша дитина перериває їм вночі сон, і тоді я буду змушена зразу звідти вибиратися. Також, як дитина плаче, то я журюся, бо не знаю чому, думаю може я щось не так зробила, може щось ушкодила. Боюсь, щоб дитина не вдушилася, бо чула, що таке інколи стається, звичайно вночі. Я часто прибігаю до візочка, коли дитина спить, щоби перевірити чи все в порядку.

Коли в суботу, після другої тяжкої праці, муж ночував з нами в кімнаті, а дитина вночі будила його плачем, то мій винахідливий муж, тепер вже батько, дав собі раду. Знайшов якесь полотенце, вложив трошки цукру, зав'язав та дав дитині ссати й вона перестала плакати. Тоді я довідалась, що можна купити пипку і я скоро купила.

Також довідалась, що в околиці є клініка для немовлят. Поїхала я з дитиною туди автобусом. Там мене заспокоїли, бо перевірили дитину, що все в порядку, нормально росте і що можу до них приїжджати з дитиною щотижня, що я й робила.

В таборі сама з дитиною. Харчуватися мушу іти до їдальні разом з іншими. По воду, для купання дитини, треба іти досить далеко, до одинокої для всіх лазні або пральні. Недоспані ночі та далеке ношення води у двох відрах мене досить вимучувало.

Нарешті муж повідомив, що будемо переноситись до власного помешкання. Це мене дуже втішило і я скоро збираю все, що маємо, а його не дуже багато - це дитина та її візочок, маленька ванна до купання та скриня з книжками. Не пам'ятаю, хто як і чим нас перевозив, хоча це не було так далеко, лише 30 км, але в той час, в Австралії транспорт був ще не дуже добре розвинутий, і автомобілів було ще мало, тому з дитиною їду перший раз побачити, де ми будемо жити. Здалека вже побачила хату, що мала стіни й дах. Коли ми увійшли до хати, то там була лише одна кімната закінчена, а все інше треба було докінчувати. Ми були щасливі, що були на своїй уже землі та у своїй

хаті. Я дивувалася, як багато Юрій зробив за кілька місяців, бо навіть скопав город і посадив помідори.

В кімнаті вже стояло ліжко для нас, стіл і шафа, зроблені ним, а дитина мала на разі свій візок. Вода ще не була протягнута до хати, а лиш на подвір'ї, також не було ще в хаті світла. Використовували нафтову лампу, а також лампу на батарейках. Я варила і гріла воду на спиртівці. Тепер вже вдвох закінчуємо будову. Я скоро навчилася добре забивати молотком цвяхи в підлогу та помагати в будові як могла. Муж став уже добрим майстром. Змайстрував спочатку дитячі меблі до спальні в якій живемо, бо скоро ця кімната буде для доні. Вже закінчуємо другу кімнату, над якою працюємо після його денної праці на фабриці, і крок за кроком усе просувається вперед. Дитина почала скоро рачкувати і я боялась пускати її на підлогу, яка ще цілком не була закінчена. Скоро також провели в хату воду й світло, яке прискорило наше будівництво, бо могли працювати вечорами. Юрій добудовував, а я все після нього фарбувала.

Одного разу я перевивала дитину на столі після купання, на хвилинку обернулась, і раптом почула, що дитина впала на підлогу. Це мене дуже налякало і я зрозуміла, що не є дуже практична мама.

Дитина скоро почала ходити. Мені часто бракувало часу, щоб я була цілий час з нею, то вона часто падала і ранила колінка, але тут можна було купити готові наліпки для ран та в дитини рани були завжди малі. Одного разу, муж вставляв до однієї кімнати двері, та ненароком вони йому падають на підлогу в той самий час, як доня бігла до тата і ласка від Бога, що не підбігла під них. Це нас обох так перелякало, що я вирішила працю сповільнити, щоби бачити, що робить дитина. Нарешті вже була готова друга спальня, кухня, лазня і життя стало набагато легше. На городі вродились помідори мужа та наші спільні огірочки й цибулька, а також на пробу посаджений хрін, який муж одержав від якогось європейця на праці, бо в Австралії в той час ніхто не знав про хрін та часник.

Як ми жили ще в Granville, то ця дільниця була бідніших людей, які жили в державних будовах, але багато було таких, що мали свої власні хати та гарні квітучі городи. Ті, що жили в державних бідніших будовах працювали на фабриках та інших звичайних працях і були в більшості комуністичного напрямку. Тому що австралійський уряд забрав нас до Австралії, то ми мусіли відробляти наш контракт, там, де скажуть.

Я вже мала малу доню і не працювала, а муж працював на фабриці у три зміни.

Через дорогу напроти нашої хати в Granville жила гарна австралійська родина, двоє дорослих і підліток-син, John. Ми з ними часто не зустрічалися, бо цей чоловік їздив автобусом до міста на роботу до бюро, а мій муж їздив

до фабрики велосипедом, часто на інші зміни. За нашою хатою був парк, в якому часто бавилися діти. Син наших сусідів, John, часто грав м'ячем і копав його до нашого плоту. Цей м'яч часто перелітав у наш город за хатою. Там росла городина і наш собака був у буді на прив'язі. Коли муж спав після нічної зміни, а діти бавилися коло плота близько хати, то я виходила і просила їх іти далі від хати й не бити свого м'яча в пліт, бо це сильний звук і він будить мого мужа. Всі діти були чемні та слухали, лиш не Johnny. Він не переставав бити м'ячем близько хати до плота проти спальної кімнати, де спав мій муж. Я знову вийшла до плота і прошу його тут не копати м'яча, а він далі робить своє діло, б'є м'яч прямо проти вікон нашої спальні. Тоді я пригрозила йому, що пожаліюся на нього його мамі. А він, без всякої реакції, продовжував своє діло. Я зразу, щоб він мене бачив, йду до його мамі. Привітавшись чемно з нею, розказала їй все. А вона зразу: «Це не мій Johnny» та ще додала, що мій город брудний. Це правда, що у мене перед хатою ростуть квіти, а за хатою, в городі різна городина, а в неї ростуть рожі. За хвилю прибігає до мене один хлопець, що грався разом з Johnом і каже, що це він бив у пліт. А я його відразу питаю: «А скільки тобі Mrs Barthalamur дала за це, 5 шилінгів?». Отак, деякі мамі виховували своїх дітей. Тут погода дуже гаряча довгий час і скоро псувались харчі. Ніхто не мав пивниць під хатою, як колись у нас в Україні, але був такий, як мала шафка на лід, холодильник. Раз в тиждень довозили возом і конем велику різану брилу леду, приносили до хати й клали у той холодильник. Також щодня доставляли молоко і хліб, який був пшеничний та однакової форми і якості. Якщо хтось не міг бути вдома вдень, то на порозі виставляли начиння, гроші й записку скільки чого потрібно. В ті часи люди були тут чесні і ми довгий час не замикали дверей до хати, і часто лишали різні речі на подвір'ю чи перед хатою.

В місті Сідней, під кінець 1950 року, почались в австралійській католицькій церкві українські Богослужіння, бо прибув із Канади отець Микола Коп'яківський, роджений у Борщеві, як піонер, перший капелян і організатор нашого тут релігійного життя. Тоді ми рішили охрестити нашу першу донечку у своїй хаті, бо до церкви з дитиною досить далеко і нелегкий транспорт. Охрестили дитину Христина-Орися. Хресні батьки упіст Зенон Борис «Жан» з Ярославщини та Олена Попек-Мічковська з Чернівців. В місті Сідней почалось українське зорганізоване громадське життя, бо більшість таких новоприбулих, як ми, відробляли свої дворічні підписані контракти у місті або близько міста, бо тут багато відновлялось, розбудовувалось і було дуже багато різної праці.

Громада придбала першу свою домівку близько центру міста Сідней, де сходились наші люди, організовували різні гуртки, школу для дітей, а також відбувались різні імпрези.

Муж закінчив дворічну контрактну працю і почав нову, уже ближче, на фабриці, яка виробляла різні речі з азбесту, в більшості на будови та платня була вже більше. Після контрактної праці, люди мали право на постійне життя в цій країні, а після п'ятирічного, тут, побуту одержати громадянство. Спочатку наші люди на громадянство не спішили, бо вірили, що в Україні будуть зміни й вони будуть колись вертатися в Україну, якій потрібно буде добрих фахівців.

Муж Юрій купив собі вживаний велосипед і ним їздив до праці. Також причепив до нього сидження для дитини та в ньому привозив закупи до хати або їхав з дитиною прогулятись. На вихідні та свята, їхав потягом до Сіднею, до церкви на Службу Божу, де відправляв отець Коп'яківський, відтак купував нашу газету «Вільну думку», зустрічався з друзями, знайомився з новими українцями, де проводили дискусії про наше, тут, загальноукраїнське і громадське життя.

Наша перша повоєнна еміграція до Австралії була політичною, бо була національно свідомою. Сюди виїхали різні люди, примусово вивезені на працю до Німеччини, активісти, вояки Визвольних Змагань, втікачі, переслідувані радянською комуністичною владою, тому тут є багато свідомої інтелігенції. Наші поселенці, вже з перших кроків на цьому новому ґрунті, почали гуртуватись, класти підвалини, і творити спільне громадське, національне, зорганізоване життя. Муж Юрій вертався з цих дискусій не тільки фізично піднесений, а також духовно і задоволений спільними громадськими діями, в яких також брав участь.

Як завжди, вперед вело нас наше енергійне жіноцтво. У місті Ковра, в таборі, в якому перебували жінки з дітьми, чоловіки яких були вислані далеко на контрактні праці, з ініціативи магістра Ірини Пеленської, в місяці вересні 1949 року, наші жінки зорганізували жіночу організацію Союз Українок. В таборі Ковра наші жінки зразу почали проводити виховну, освітню, харитативну працю. Вони робили доповіді, гутірки, організовували імпрези та виставки українського народного мистецтва. Тут створили перші українські садочки, школу, хор, танцювальну групу і брали участь в багатьох концертах в таборі та виступали в околицях міста.

Ми були політична еміграція і почали ширити правдиву інформацію про Україну. Чому ми тут опинились і де є Україна, бо тутешнє австралійське населення про Україну не знало, бо Радянський Союз у вільному світі представлявся москалями як «велика росія».

Коли чоловіки кінчали дворічні контрактів роботи, то родини разом почали виїжджати з таборів, шукаючи помешкання, по можливості у передмістях, де легко можна було знайти нову роботу. Часто в одній місцевості поселялось більше українських родин, то там зразу організовували спільне громадське життя, а жіноцтво творило відділи Союзу Українок, провадили садочки, школи, культурно-освітню роботу, і гуртували жіноцтво в жіночу організацію Союз Українок. В околиці міста Сідней, Ірина Пеленська організувала перший відділ СУ, відділ ім.кн.Ольги. Я також стала членкинею цього відділу.

Наші професіоналісти, які закінчили дворічні, контрактів, важкі, фізичні роботи, шукали роботу по своїх професіях. Лише наші лікарі повинні були ще довчитися, щоби працювати по своїй професії.

Муж узяв на проживання до нашої хати молоду італійську пару, новоприбулих, як ми. Молодий італієць працює там, де і мій муж, а дружина лишила роботу, бо в тяжі. Вони гарне подружжя, з ними спілкуємось англійською мовою і молода італійка буде пильнувати нашу Орісю, а я піду до роботи. Купую собі старенький велосипед і їжджу до роботи, на азбестову фабрику, де працює муж,

Я працювала лиш вдень, а мій Юрій в три зміни. Ми задоволенні, бо тепер у двох працювали на фабриці, де була більша платня, і зможемо скорше сплачувати наші борги.

Тоді ми не знали, що азбест шкодить здоров'ю. Тільки через сорок років, почали признавати його шкідливість, коли вже багато працівників цієї фабрики померло або хворіє на страшну хворобу - рак.

Муж весь час лише думав, як почати якесь своє підприємство. Хоча ми мали ще борг, несплачений за першу хату, та муж узяв у банку нову позику і купив ділянку землі під будову другої хати, за три кілометри від нашої хати, в якій живемо. Скоро зробив план на трохи більшу і кращу хату, замовив матеріали на будову, і після роботи та у вільний час, почав будувати, бо вважав себе вже досвідченим будівничим. Наші добрі квартиранти повідомили нас, що переходять жити до італійської родини, бо в них скоро збільшиться сім'я. Я лишаю роботу на фабриці та по можливості помагаю Юрію при будові.

Їздимо велосипедами та з дитиною до будови. За деякий час, муж знову привів до нас на проживання другу італійську молоду пару з малою дівчинкою. Я повертаюсь до своєї роботи, на фабрику, де працює муж, лише він працює в інший час і в іншій дільниці.

Ця італійська родина не дуже розуміє по-англійськи, а моя скромна латина вже забулась, і ми не спілкуємось багато. Італійка любить варити, у нас одна спільна кухня і вони часто запрошували нас на їхній смачний «спагеті болонез», або на добру каву. Наші дівчата разом гарно бавились і творили

собі свою спільну мову. Та пройшов деякий час і італійська родина знайшла собі нове місце для проживання, і переїхала від нас. Я почала водити свою доню Орісю до австралійського садочка, який був недалеко від нашої хати. Англійської мови дитина не знала, бо ми між собою її не вживали, то я просила учительку, щоби вона звертала на це увагу і дитина скоро навчиться. Дитина приходила зі школи завжди задоволена, що вивчила нову пісеньку чи віршика. Співала або декламувала і просила пояснити, що це значить, бо ще не все розуміла. Я інколи догадувалась, що деякі слова не підходять до пісеньки, то я ішла і питала свою добру сусідку австралійку. Часами й вона не знала тих пісень чи віршів, то питала своїх дітей. І так я, разом з донечкою, вивчали дитячі австралійські пісні чи віршики. До двох місяців Оріся вивчила англійську мову і пізніше одержувала в школі завжди відмінно з англійської мови.

Муж, їдучи ровером з праці, зачепився за вантажівку, впав і зломив ключицю. До праці не міг їздити, бо рука була перев'язана, але ми далі будували другу хату. Тепер для мене було більше будівельної праці: мішати цемент з піском, подавати цеглу, бо в нього була лиш одна добра рука, а другою лише піддержував.

Наша сусідка, старша австралійка, приглядалась до нашої праці й напевно дивувалася, як важко ми працюємо і кожний день приносила нам чай і свіже печиво. Орісю, якщо була з нами, брала до себе, показувала свої квіти, собачку, ішли разом з собачкою на прохід. Дитина тепер захотіла мати свою собачку і ми були змушені привезти двомісячне щеня від знайомого українця. Муж назвав його «Жулік», бо він робив нам багато шкоди, заносив кудись дитячі черевики та інші речі й ми витратили час, щоб все знаходити. Нарешті лікар сказав, що рука загоїлась, хоча не зрослась, як повинна, і муж пішов до праці.

Коли мій муж Юрій має вільний час, то ми добудовуємо другу хату. Я знову вагітна. Муж тішиться, що може буде син і далі мріє про своє власне підприємство, бо у нього дуже підприємлива жилка.

Записуємо нашу, шестилітню доню Орісю також до української школи, яку проводить родина Денисенків суботами. Це досить далеко нам дорога, бо потрібно було їхати автобусом до залізничної станції, а тоді потягом одну зупинку, а тоді ще пішки іти кілометр. Оріся любила українську школу, бо там вивчала також українські танці та запізнавала українських приятелів. Танці відбувались після навчання, а також і в інші дні.

Перед латинським Різдвом, наша доня Оріся, брала участь у шкільній театральній виставі про Дитя-Христа у яслах. Вона була дуже задоволена і також захоплено нам розказувала про це, то ми вирішили, що на наше Різдво поставимо для неї під ялинкою ясла з дитятком. Чоловік змайстрував ясла, а

я купила лялю, одягнула її та положила на сіно, в ясла. Пояснили Орисі, що ми святкуємо тепер наше українське Різдво і після святкової вечері пішли до ялинки. Ми ще ніколи не бачили у нашої дитини такого захоплення і радості, як тоді, на наше перше Різдво, у нашій першій власній хаті в Австралії. Пізніше я купила для неї більшу ляльку, пошила і вбрала її в український національний стрій, яку Орися брала з собою до школи та чим захоплювались австралійські діти.

В Австралії було багато різної праці, бо після війни австралійський уряд почав дуже розвивати свою економію в різних галузях. Континент дуже великий, а людей в той час 7 мільйонів. Тому Австралія після війни вирішила брати дешеву робочу силу, в основному біженців з європейських країн, бо в той час Австралія була європейською країною. Тепер вона належить до Азії та щораз має більший приплив населення з азійських та африканських країн. Тепер, коли пишу свої спогади, під кінець 2017 року, то Австралія має 24 мільйони населення.

Щораз більший приплив емігрантів до Австралії та брак помешкання, дало мужеві ідею почати підприємство будівельних матеріалів. З мізерними фінансами Юрій взявся здійснювати ідею власного підприємства. Його задум був дуже розумний, а відвага та сама, що в рядах УПА. Це велика і тяжка праця для однієї людини, тому муж узяв до спілки українця, Осипа Рогожинського, який працював разом з ним на фабриці. Тоді муж продав нашу вже другу хату та сплатив борг і разом з Осипом купили до спілки ділянку землі на фабрику, за 30 кілометрів від нашої хати, де ми жили. Купили ще вживане вантажне авто та у вільний час їдемо разом, дві родини, бо в Осипа також дружина і дитина, обгородити плотом ділянку, робити браму та підготувати до відкриття наше підприємство.

Часто, мій муж Юрій зі спілником Осипом, їхали на кілька днів, нашим вантажним автомобілем, в ту частину Австралії, де були великі ліси, лісосіки, в яких вирубували дерева, а потім в так званих «TIMBER MILLS», в тартаках, лісопильнях, переробляли на будівельні матеріали. Там вони закупляли та доставляли лісоматеріал до нашого новоствореного будівельного підприємства, зареєстрованого як «BAROTIMBER». В тих подорожах часто траплялися у них пригоди, бо навантажували важкий тягар і дорогою старенька вантажівка давала про себе знати. Та мій муж Юрій завжди вмів давати собі раду та виходити з крутих, непередбачених та найтяжчих обставин. Праця була виснажливою, але мрія про розквіт приватного підприємства, яке було б підтримкою та допомогою для українських родин та для розквіту українського громадського життя, на далекій австралійській землі, брало верх і надавало сил і натхнення, щоб початі плани та заповітні мрії ставали дійсністю.

18 червня 1956 року нам народилася друга доня, Ірина-Оксана. Мені стало тяжче допомагати Юрію при розбудові підприємства, а також возити старшу доню Орису, з новонародженою, суботами до української школи. Інколи Орися змушена їхати сама, бо вже добре знала, де і коли пересідати з автобуса на потяг, а відтак іти майже один кілометр пішки. Мені було дуже жаль семилітньої Орисі, але вона дуже любила українську школу, а ще більше після занять, українські танці, які проводили ті самі вчителі Денисенки.

Однієї суботи стався з Орисею випадок, який мусив нас змінити наше житло. Вертаючись зі школи, вона загубила гроші, які були призначені для розрахунку за проїзд автобусом, яким мала вертатися додому, після їзди потягом. Не маючи грошей, оплатити за проїзд автобусом, вона вирішила вертатись пішки, слідувати маршрутом, яким їздив автобус. Та вона заблудилася, бо автобус звертав на всі вулиці, провулки, підбираючи людей до станції, то бідній Орисі доводилося вертатись і знову починати, щоб пригадати точно маршрут автобуса, бо не знала куди повинна йти.

Я нетерпляче виглядала, коли приїде автобус, а він проїхав, не зупинившись. Починала хвилюватися, різні думки перепліталися в моїй голові. Юрій на праці, ніде немає близько телефону. Надворі пече гаряче сонце. Час минає, а Орисі нема... Я в паніці, що робити? Кладу у візочок маленьку Оксаночку та йду до станції. За деякий час, побачила мою Орису, яка, теліпаючи, йшла мені назустріч. Обнявши її, заплакала, бо її миле личко було таке червоне та гаряче, що нагадувало мені маленьку ватру, а на голові полум'яніла червона смужка, яка розділяла бронзове волосся у дві коси. Змучена, спрагла, мокра, бо піт котився, але з посмішкою, яка випромінювала задоволення, радість та впевненість, що йшла вірним шляхом, бо побачила, що видніється вже недалеко наша хата.

Муж Юрій повернувся з праці пізно увечері, дівчатка його як завжди не бачать, бо виїжджає раненько, за світ сонця, а повертається, коли вже зірка на небі з'являється, бо як він казав «згаяного часу і конем не доженеш», а діти вже сплять. Я йому розповіла про Орисині пригоди. Порадившись, ми вирішили, що нам потрібно переїхати жити ближче до нашого підприємства. Такої ж думки був наш спільник Осип. Муж купив п'ять акрів землі, недалеко від нашого підприємства, близько трьох кілометрів, бо ціна майже та сама, що малий клаптик землі під будову хати біля міста. Це саме зробив Осип.

Муж дуже задоволений нашими п'ятьма акрами землі. Ділянка трохи гориста, навколо розлогі поля та гарні краєвиди, які переплітаються з іншими господарствами та виноградниками, а за три кілометри протікає річка Nerean.

З нашої гірки зеленіють, покриті вічнозеленими евкаліптовими деревами, не дуже високі «Сині гори». Назва гір «Сині» така, бо листя евкаліптів від сонячного проміння випаровують олію, що дає блакитний відтінок повітрю. Ці чудові краєвиди нагадували йому його рідне село Лубно, Лемківщину і гори Карпати, в яких він провів майже чотири роки бурхливої, завзятої та відважної молодості.

Юрій зразу на нашій гористій ділянці збудував невелику двокімнатну хату та провів від дороги світло, вставив стару електричну піч для варення та запланував будівлю кухні та пральні. І ми знову переносимось, вже з двома дітьми, до нової своєї хати. Ми влаштувались як могли найкраще, лише наразі не маємо тут ще води, бо воду треба протягувати від головної дороги через наше довге поле, а це досить далеко і потрібен час. Воду ношу у відрах від господарів у яких купили землю, бо їхня хата не дуже далеко від нашої. Незабаром мух купив собі вживаний німецький малий Volkswagen, щоби їздити, тих кілька кілометрів до своєї праці, а для доні Орісі купили велосипед, яким вона їздила до школи, отримуючи насолоду. Дуже швидко ми довідалися, що тут, в цій широко розкинутій сільській околиці, живуть також українські родини, діти яких щосуботи ходять до української школи, де у шкільному приміщенні при австралійській католицькій церкві, вчать учителі Іванна Суховерська та колишній вояк петлюрівської армії Пилип Коптарук.

Я почала вчитись їздити автомобілем, а учителем був мій завзятий муж Юрій. Тут, широкі простори з польовими дорогами, які з'єднувалися з малими, та вели до найближчого містечка Пенріт. Муж був добрий і врівноважений учитель і я скоро була готова скласти іспит, щоб отримати посвідчення водія та самостійно їздити автомобілем. Вечорами вже їздила гористими дорогами до господаря за молоком.

Одного вечора, повертаючись з Орісею, яка держала в коновочці молоко, гірською дорогою, яка вела в долину, доня якось нехотячи рушилась вперед і погасила світло в фарах автомобіля, яке освітлювало нам дорогу. Я запанікувала, скрутила трохи вбік і щось зачепила, авто раптово зупинилося. Доня, сидючи біля мене, стрімко рушилась і вилила частину молока, це все мене ще більше налякало, але я не розгубилася, зрозуміла, що сталося, залучила світло і вийшла подивитися в що я в'їхала. Це був малий зелений корчик, що ріс при дорозі.

Приїхала тремтяча та злякана додому, зайшла в хату і заявила своєму Юрію, що мала по дорозі випадок і більше їхати автомобілем не хочу, і не буду, і не піду скласти іспит, бо не потрібно мені жодного документа на їзду автомобілем.

Та мій муж і учитель, спокійно, але наказовим голосом, сказав, щоб посадити, вже сплячих дітей до автомобіля на заднє сидіння, а мені взяти ключ та сідати в автомобіль за кермо, а він сяде біля мене та буде давати напрямок, куди я повинна їхати, підкресливши: «Лиш їдь та думай куди і як, бо авто робить тільки те, що ти йому скажеш!»

Ми виїхали на головну широку дорогу, яка тягнеться зі сходу на захід, майже через цілу Австралію. Я налякалася, бо вже пізній вечір, багато досвідчених водіїв курсували в обидві сторони дороги. Але за наказом Юрія, я їхала, все далі і далі, вже позаду залишилися Сині гори, а потім тією самою дорогою верталися додому, їхали дві з половиною години. Я була вимучена фізично і морально, піт струмочком збігав з мого чола, обличчя, через все тіло. Зате через два дні, я скала іспит, одержала посвідчення водія та з задоволенням, а також з деякими невеликими пригодами їжджу ще до тепер, а це майже шістдесят років.

Вже наступного дня, після отримання посвідчення, везла мужа ранком на працю, доню Орісю до школи, а потім полагоджувала свої чи мужа справи. Я, часто з мужем і дітьми, їхали нашим малим «фольксвагеном», лісовими дорогами, далеко на північ Австралії, шукати лісопильні, закуповувати дешевого різаного дерева, яке відтак потягами доставлялося до найближчої нам станції в Сіднеї, а потім нашими вантажними машинами перевозили до нашого підприємства і виробляли різні будівельні матеріали.

Австралія дуже велика країна і чим далі від берегів, тим рідше заселена. Вузькі, лісові, курним пилом дороги тягнулись без кінця. Ми часто зупинялися та прислухалися, звідки доносяться звуки різання дерева і туди їхали. Пилука нам докучала, діти пчихали й нарікали, але муж завсіди вмів розвеселити дітей, а мене переконати, що всі теперішні невігоди, незручності є для розбудови підприємства і нашого кращого майбутнього життя. Я з ним цілком погоджувалася, бо сама бізнесу не любила і до торгівлі не надавалася, лиш чим могла, то допомагала.

Ми жили на земельній площі, яка мала п'ять гектарів, то завели господарство, а також почали будову більшої хати. Муж купив корову, курей та дітям коня. Я була задоволена, бо мали своє молоко, сметану та масло, добре, що я знала як доїти корову, бо раніше мені доводилося їздити півтора кілометра за молоком до господаря, який мав корови. Відтак муж докупив ще одну корову і скоро маленьке телятко було потіхою для дітей, хоча більше праці було для мене, бо муж цілий час був зайнятий підприємством, у яке вклав свій час, знання та досвід, бо був головним директором і промоутером підприємства, яке успішно прогресувало. Я вела домашнє господарство, доглядала дітей та свій вільний час присвячувала громадській роботі.

У «BARO TIMBER» працювало вже більше людей. Докупили різні верстати, деревообробні машини, прилади, технічний інвентар, які використовувалися в будівельному бізнесі.

Щораз більше нових поселенців будували свої хати, серед яких були також наші українці, які ще з дому пам'ятали наш купецький клич «свій до свого по своє», то найбільше доставлення на будівництво йшло нашим людям за помірні ціни.

Незабаром, в цій околиці, створилась наша українська громада. За допомогою нашого підприємства, збудовано невеликий громадський дім, в якому тепер суботами вчаться наші діти, кількість яких щораз збільшується. Тепер я вже привожу суботами своїх донь до цієї школи та сама почала там учителювати. Також, раз на тиждень, відвідують мої дівчатка австралійську вчительку, яка дає їм уроки гри на піаніно.

Молодь підростала та почали створюватись українські школи, громадські, молодіжні установи, які були розкинуті по безмежних, просторах околицях міста Сідней. Молодь належала до організацій ПЛАСТ і СУМ (Спілка української молоді). У нашій, найбільш віддаленій від усіх центрів околиці, зорганізовано гурток молоді, СУМ. Я стала вихователькою молоді. Раз чи може два рази на тиждень, тепер не пам'ятаю, після закінчення навчання в австралійській школі, звозила дітей до нашого українського дому, та мала з ними виховні уроки. Молодь була там зацікавлена своїм товариством. Після виховного заняття, відвозила дітей назад, бо деякі батьки були ще на праці, а інші не мали своїх автомобілів. Разом мала їх п'ятнадцятеро.

Наші люди почали щораз більше організовуватись у громадське життя. Будували чи винаймали доми для спільних загальногромадських цілей. Творилось щораз більше товариств і груп, такі як хори, танцювальні, театральні, спортивні групи, організації: Союз українок, СУМ, ПЛАСТ. Стало потрібно більше загальної громадської централі, чим зайнялися перші організатори громадського життя. На той час підходила околиця Сіднею, Лідкомб, де розходилася потягова лінія у три напрямки й також, де в тих околицях вже осілось трохи наших людей. Будо продано перший наш дім в центрі міста Сідней та закуплено загальний народний дім із допомогою датків наших щедрих людей в Лідкомбі. Близько збудували українську католицьку церкву і три православні УАПЦ в ближніх околицях. Тут почалися українські школи та наше громадське життя йшло до переди, бо збільшилося родин, дітей і підростало багато молоді.

Скоро знову почало бракувати місця в Народному домі для всіх організацій, товариств і груп.

Мій муж Юрій, як вже добрий будівничий і підприємець дав пропозицію цей дім побільшити або доставити ще один поверх. Не всі громадяни були згодні

з його ідеєю. Як звичайно, наші люди з різних частин України, кожний мав іншу думку і сталося непорозуміння. Коли тепер пишу, повертаюся думками в минуле, то бачу, що п'ята колона всунулася також і між наше громадське життя тут.

Тоді мій муж із нашими однодумцями вирішив побудувати недалеко другий більший Дім Української Молоді. На цю будову він віддав один рік щоденної праці та частину своїх грошей. Цей дім став дуже популярний, мав велику залю, в якій відбуваються всі важливі громадські та національні імпрези. При Домі Української Молоді в 1970 році створився відділ Союзу Українок ім. Ольги Басараб, співзасновницями були Олена Шевчик, Софія Гут і я. Відділ одержав для свого вжитку тут кімнату, якою користуємося до тепер.

При відділі ми зразу зорганізували «Секцію Молодих» для наших донь та невісток, і відділ став великим і популярним. У відділі переважали наші працюючі й завзяті уродженці села з різних частин України, які з різних причин опинилися на заході, а тепер аж тут, в цій далекій, ще мало знаній країні, крім виховання нашої молоді, нового покоління та задержання наших традицій і культури, розповідають місцевим жителям про поневолену Україну, про яку тут не знали, бо Радянський Союз вважали як державу russia. Часто при дискусіях не один раз треба було сперечатися, щоб роз'яснити, хто ми, яка наша країна та історія. Багато осіб навіть на державних позиціях, котрі здобували освіту в англійських університетах були там просякнуті комуністичною ідеєю, яка добралася і до університетської молоді в Англії. Вихідці тих університетів робили кривду своїм державам і також іншим як, наприклад англієць Філбі зробив нам українцям. Більшість австралійців та уряди були дуже наставлені проти комунізму і з ними ми співпрацювали, а головню з жіночими організаціями.

Наш відділ СУ імені Ольги Басараб, маючи своїх донь у «Секції Молодих», які навчалися в університетах та знали всі тутешні офіційні правила, став поширювати зовнішню працю. Ми почали видавати та поширювати летючки про нашу історію, культуру, чому і як їхні батьки опинилися тут, про наших жінок в Україні, насилу вивезених в сибірські Гулаги й заступалися за них.

Моя подорож в Україну.

1991 рік. Якраз доходить пів століття, як я залишила Україну, і всі ці роки мріяла, коли ж побачу її знову. Нарешті, моя мрія здійснилась і ми їдемо в Україну...

Щоб обминути політ через Москву, замовляємо, запропонований нам югославський літак Сідней-Белград-Київ. Наше перше розчарування в

Белграді, бо до Києва все одно треба було летіти через Москву, і це продовжило нам на кілька годин наш політ та додало нам тривоги. Нарешті приземлилися на летовищі в Києві, на нашій рідній землі. Радість і пригноблення, бо відразу впадає в очі комуністична господарність. Дорога до летовища потребує ремонту, будови занедбані, чужоземних літаків не видно. Контроль, який проводили молоді юнаки у військових уніформах, перейшли швидко та без пригод.

Шестеро осіб з родини чекали на нас цілий день. З ними радісна, приємна та незабутня зустріч і початок довгожданої мандрівки Україною. П'ять днів оглядали вздовж і поперек наш золотoverхий Київ, справді – прекрасне місто! Багато зелені, парків, дерев, старовинних пам'яток княжих часів, і це все переплітає могутня ріка Дніпро з кількома великими мостами.

По вершинах сяють золоті бані наших святинь, видніються залишки історичних мурів, відновлені Золоті Ворота. Тут всюди відчуваються сліди княжої слави. Святині тепер відновляють, реставрують, як собор Св.Софії з її чудовими фресками, дзвіниця вже майже цілком відновлена, лише без дзвонів.

У музеях багато археологічних розкопок, експонатів, нашої славної минувшини, але написи є російською мовою, інколи двомовно.

У соборі Св.Софії, у куточку, стоїть самітній саркофаг Ярослава Мудрого, а в другій, ще не завершеній частині музею, є саркофаг Св. Княгині Ольги, перенесений з Десятинної церкви. У музеї фрагмент Київського Поділля XI століття, макет Древнього Києва та багато планів київських церков.

Святині Печерської лаври, які були знищені й обкрадені комуністичним режимом також відбудовують і відновлюють. Дуже обкрадена церква всіх Святих, яку побудував гетьман Мазепа. Частина монастирської будівлі перероблена для комуністичних вжитків. Тут відчувається ще російський дух. Монахи, в основному молоді, говорять і відправляють російською. В недалекому минулому, тут прокладали нові проходи та дороги, і знищили багато гробівців з мощами наших славних людей, лише залишили, як на зло, гробівець Кочубея. Засипали, за наказом Раїси, історичну монастирську криницю, а на її місце поставили альтанку. Такі необмірковані перебудови можуть спричинити зрушення і знищення частин Печерської Лаври, про це нам говорив наш екскурсовод.

В Києві є багато нових комуністичних урядових будівель, а найбільш імпазантна – це будівля комуністичної партії. Деякі з них тепер закривають та перейменовують на інші цілі, як, наприклад музей Леніна.

В гарному парку над Дніпром стоїть будинок Верховної Ради України, де ми зустрілися з депутатами Яворівським та Деркачем. Яворівський просив переказати українцям Австралії, що всі посилки для дітей Чорнобиля

одержав, деякі із запізненням, і вони роздані дітям. Просив у майбутньому пересилати лише на Верховну Раду, на його ім'я, бо вони мають змогу швидко та без перешкод отримувати.

В Києві ми зустріли Марійку Чигрин, яка захищала Хмару та інших наших арештованих патріотів.

У парку, коло Аскольдової могили даємо поклін героям-юнакам Крут, які похоронені поблизу, але про це наразі тут мало хто знає. Нові житлові будови, що ми називаємо флети, побудовані під одним патентом у всіх великих містах України, а також в інших комуністичних країнах. Дуже скупчені, сірі й понурі, погано збудовані або недобудовані, але в тих будовах влаштували наші люди собі гарні, чисті й затишні помешкання. Кращі житлові будинки будували для воєнних героїв та інвалідів «Вітчизняної війни», але в них живе комуністична еліта та їхні родини. Що дуже вражає в чудовому Києві – це незграбна висока статуя-музей «великої вітчизняної війни» над Дніпром, яку кияни називають страшна залізна баба, з великим мечем і щитом у руці, і цей меч чомусь звернений на північ. Також велика райдуга-веселка на Володимирській горі, яка лучить два народи на віки та на яку дивиться недалеко статуя Володимира Великого. Дуже дивно і прикро було нам читати в Каневі на пам'ятнику комуніста Ватутіна, погромника українського народу, якого зліквідувала УПА, напис українською мовою з вдячністю від українського народу. Що за безличність?

З жалем залишаємо нашу чудову столицю і їдемо через міста, містечка, колгоспними селами в сторону Тернополя і Бережан, через Житомир, Бердичів, Вінницю, Хмельницький, де живе чоловікова родина.

Любуємося чудовою українською природою, зеленню, деревами, якими обсажені всі дороги, багатою родючою землею, де чорнозем, як масло і рівночасно болісно за спустошення такої гарної та багатої нашої країни.

Понад дорогами часто зустрічається напис «Бережіть рідну природу».

Проїжджали ми багато колгоспних полів, але чомусь бачили дуже мало робітників на полях, лише на ланах, де росли буряки, бачили, як обробляли ці довгі лани, жінки з сапами та декілька чоловіків. Між Києвом та Каневом милували наше око великі лани квітучої гречки.

Дороги між великими містами досить добрі, але в селах дуже рідко можна знайти добру дорогу. У Києві від лєтовища до центру міста є нове дуже добре шосе, тому що туди часто возять відомих людей та гостей. Автомобілів є багато, навіть по селах дехто має. Водії майже не звертають уваги на пішоходів, навіть у великих містах, де є переходи. Це той непривітний культ московської комуни: нечемність на дорогах, переходах, непривітне обслуговування в крамницях, в ресторанах, готелях, а також забагато пияцтва.

Проїжджаючи колгоспи, зауважуємо негосподарність. Занедбані колгоспні машини, знаряддя праці, колгоспні будови та байдужу, часами руйнівну працю людей.

У Вінниці зупинилися, щоб віддати честь нашим патріотам, замучених тут ворогами. Також зупиняємося на мості на річці Збруч, яка розрізувала нашу Україну на дві частини. Відразу зауважуємо, як одна частина світить національною свідомістю, а другій щойно відкривають двері до світла.

У Галичині в кожному селі та місті тепер висипані високі могили героям України. На могилах майорять синьо-жовті прапори, блищать золоті тризуби та написи: «Полеглим героям за волю України» або «Січовим Стрільцям і воїнам ОУН-УПА». Всюди відбудовують та відновлюють церкви, а також будують нові. Синьо-жовті прапори, є не тільки на головних будинках установ, а також і на приватних. Тепер, як будують нові будинки, то часто можна побачити вмуровані тризуби та написи «Слава Україні». Понад дорогами можна побачити хрести, як було колись. В Україні дуже гарні придорожні будки на автобусних зупинках зроблені мозаїкою з народними мотивами.

В'їжджаємо в Тернопіль і радісно. Тут не видно вже залишків комунізму. Леніна зняли, замість серпів та молотів – тризуби, комуністичних лозунгів – патріотичні гасла. Місто невелике, гарне, чисте і багато синьо-жовтих прапорів. Треба підкреслити, що в Україні всі міста чисті.

У Бережанах нас вразило, що стояв ще Ленін і видніли ще серпи та молоти. Бережанщина була дуже свідомою частиною України, звідти походить багато визначних людей, але в час комуністичної навали в 1944 році, свідоме населення втікало на захід, а молодь вступала в ряди УПА. Тут ми відвідали родину і навіть задумали створити кооперативне підприємство.

У Бережанах залишки руїн замку, гімназія, гарна Троїцька церква, яка була замкнена через міжконфесійні непорозуміння і ми в неділю з ріднею слухали Богослужіння на вулиці перед церквою, під парасолями, бо лив дощ.

За містом в селі Рай стоїть 600-літній дуб Богдана Хмельницького, опасаний залізними обручами для охорони. Він має два і пів метра в розрізі та сім метрів в об'ємі. Це свідок нашої історії. З Бережан на Галич та Івано-Франківськ, бо чоловік мав тут зустрітись з головою товариства УПА України. Івано-Франківськ велике й гарне місто з парками та новими будовами. На будинку Руху великий синьо-жовтий прапор, з вікон будови лунали через мікрофон патріотичні пісні, а на будові великий напис: «Не підписати договору!» Від голови обласної ради пана Яковини одержали дані, що в околиці Косова, місцева рада хоче продати недокінчену відпочинкову оселю, чим мій чоловік зацікавився.

Їдемо в сторону Прикарпаття до Надвірної, Делятина, Ворохти, Космача, Косіва, Коломиї. Гірські околиці, як чудові мальовані картини. Багато відпочинкових осель, готелів, але туристові знайти місце для відпочинку неможливо. Доступ лишень для партійних, яких тут в літній час повно, головню москалів, а може інших, що розмовляють лиш російською. Напевно, що в майбутньому ці відпочинкові оселі будуть лишень для туристів.

Заночували у відпочинковій оселі для молоді в Шешорах.

У Космачі бачили церкву про яку колись писав Валентин Мороз і найгарнішу високу могилу Героям України.

У Косові шукали одну оселю. За вказівками під'їхали до мальовничого терену під лісом, де гарні будови, парк, озерце. Тут кілька пузатих мужчин підпікали на вогні м'ясо, а в середині будови було чути жіночі голоси.

Питаємо: « Чи це ця будова, чи на продаж?» Одержуємо відповідь: «О, ні! Це збудовано для народу!»

Уже в автомобілі наші проводарі з усмішкою пояснюють: «Ми знаємо для якого народу, для цих пузатих, і таких других кгб-істів та їх коханок.»

Переїжджаємо Яремче. Чуємо шум водоспаду, є гарний готель, кабіни для піонерів, але й тут повно «зайдів». Зупиняємось коло скелі Довбуша і далі йдемо до Ворохти.

У Коломиї зустрічаємося з провідниками Руху та відвідуємо гарний, великий гуцульський музей в колишньому Народному Домі.

Їдемо до Стрия. Це також чудові околиці з відпочинковими оселями, але й тут відпочиває комуністична верхівка «зайдів». Їдемо через Тухлю, де Іван Франко написав «Захар Беркут» і тут є пам'ятник Франкові. Зупиняємося у Східниці, де віднайшли джерельні цілющі води. Як кажуть нам, що тут колись був великий рух, приїжджало багато людей до тієї води, а тепер було чомусь спокійно. Далі Трускавець, давно відомий туристичний центр і лікувальні купелі. Тут дуже багато відпочинкових готелів, але й тут відпочивають чужі люди.

Їдемо через Борислав, Дрогобич, попри Львів, через Жовтку до мого родинного села Боброїди. Перша зупинка, відновлена церква, перша школа, цвинтар та могили моїх батьків та родини. Село тяжко пізнати. Багато нових хат, інші дороги, нема колишніх пасовиськ, полів, десть поділись ставки, потічки, калабані, де колись жінки білили полотна, прали, мочили льон, коноплі та де купалася я, а зимою їздила на леді на підківках, лижах та санчатах дітвора. У лісі за селом, де я колись збирала ягоди й гриби, могила з тризубом і прапорами, де в бункері згинули вояки УПА, можливо, що знайомі, а може й шкільні приятелі. Розповідає мій брат, який ще молоденьким брав участь у боротьбі, і за що відбув Сибір, що в тому колись

такому відпочинковому, спокійному лісі, відбувались страшні події та загинуло багато людей.

Їдемо далі до Сокаля, де живе моя сестра. Це була дуже свідомо і патріотична околиця, люди, якої заповняли Березу Картузьку, а відтак концтабори й Сибір. Звідти походить кілька старшин УПА, а найбільш визначний Василь Сидор-Шелест. Також наш славний Володимир Макар, який перейшов тюрми, концтабір і боротьбу УПА та втратив ногу. В Сокалі вже не видно залишків комунізму. Всюди відчувається патріотизм і завзяття до перебудови. Тут я побачила школу, коридори, якої висвітлюють історію міста і Визвольні Змагання за Україну. У Сокалі я мала зустріч із членкинями Союзу Українок. Вони всі дуже національно свідомі, повні завзяття та енергії. Ведуть велику працю для піднесення національної свідомості, культури та традицій. Підготовляють і беруть участь в національних і побутових святах, творять відділи по околичних селах. Деякі з них відбули сибірську каторгу. Хотілось, щоб ціла Україна була така свідомо. Від них я одержала жіночу сорочку Сокальщини, яку я передала до музею Союзу Українок Австралії. Із Сокаля їдемо через Стоянів до Берестечка. Де було посвячення пам'ятників на козацьких могилах. Сотні автобусів, а ще більше автомобілів їхали всіма дорогами в сторону Берестечка. Всі дороги були забиті, далі треба було йти на піхоту. Куди не глянути, по всіх дорогах, доріжках, стежках, польових борознах ішла маса людей з прапорами та написами. Зійшлося близько 700 тисяч людей. Цей океан людей з прапорами був дуже зворушливим, бо це була маніфестація українського народу за домагання своєї незалежності. Патріотично промовляв патріарх УАПЦ Мстислав, який також посвячував пам'ятник. Дуже хитро говорив голова Верховної ради України Кравчук, вигукнув до народу: «Україні - Волю! Союзному договору - ні!»

Їдемо до Львова і поселяємося в готелі Інтурист. Відразу включились в політичну діяльність, бо тут святкували 60-ліття спортивного товариства «Україна» на яке з'їхалось багато людей з-за океану, з'їзд ОУН-УПА, сесія Української Міжпартійної Асамблеї, 50-ліття проголошення відновлення української державності в 1941 році.

Нехотячи, чоловік був змушений брати всюди офіційну участь. Ці святкування відбувались в Оперному театрі, в театрі ім. Заньковецької та інших залах та площах.

Крім того, до нас до готелю приходили чи телефонували визначні люди як Красівський, члени УЦІС з Києва, журналісти та інші. Також мали зустріч із колишнім головнокомандувачем УПА після Чупринки паном Куком, а також з Хмарою, панею Стецько та іншими. Були з панством Базів на відзначенні річниці газети «За Вільну Україну». Напевно за нами слідувала

комуністична розвідка, бо через дві ночі в готелі нас страшило КГБ, ми переїхали на приватне помешкання. Але і там нас знайшли й з підступом прийшли вночі до помешкання, не знаємо чи нас налякати, чи перевірити. Львів - це центр українського політичного пульсу. У Львові я мала зустріч з містоголовою Союзу Українок панею Кварціян. Була запрошена на їх засідання, але не мала змоги бути. Довідалась про їхню діяльність та потреби. Вони відсвяткували величезне свято Матері, мали велику виставку українських рушників та допомагають всюди чим можуть. Допомагають німеччиним жінкам, які відбули Сибір.

Від пані Кварціян довідалась, що у відпочинковій оселі у Бруховичах, за Львовом відпочивають діти з Рівного і Ковеля, які потерпіли від радіації Чорнобиля, і я їх відвідала. Це діти двох шкіл, виглядали не дуже зле, але бліді, жодної допомоги вони не одержали. Їх тут харчують 5 разів денно, дають вітаміни та доглядають лікарі. Вислідів свого здоров'я ще тоді не мали. Ми їм залишили даток від себе. Довідалась, що в околиці Львова вже 3500 чорнобильських дітей на відпочинку. Їх спроводила Львівська обласна рада. Вірю, що інші області зробили подібне. Союз Українок також поцікавився тими дітьми та надалі допомагатиме їм. Для доходів союзнянки продають вишивки, які купують туристи. Їм потрібні нитки до вишивання, полотно і коралики.

У Львові є багато гарних парків, але Стрийський парк - один з найстаріших та найгарніших парків Львова, де є Шевченкова верба, гілку верби привезла делегація українських радянських письменників 22 травня 1961 року з казахської землі, у сторіччя похорону Шевченка. Тарас Шевченко посадив вербу, коли був в'язнем у Казахстані, і яку там зберігають.

Відвідали Високий Замок, де майорить синьо-жовтий прапор, Шевченківським гай, катедру Св. Юра, музеї, оперу «Маруся Чурай», концерти, цвинтар в Білогорщі, хату, в якій згинув Чупринка і говорили там з людиною, що бачила цю подію.

Україна гарна, багата, але занедбана. Українці добрі, щирі, працьовиті, але комуністичний режим зробив з них недовірливих, застрашених, лінивих. Люди в Україні всюди гарно вбрані, лиш по селах ще старші жінки в хустинах. Хати по селах в більшості нові, часто поверхові. Майже в кожній хаті килими на стінах, як в селах так і в містах. Особливо гарні гуцульські хати, переважно дерев'яні, оздоблені взорами в середині й зовні. Крамниці тепер майже порожні, але на прийняттях столи угинаються від харчів. Хліба є багато різного, а також молоко. На ринку можна купити майже все, але дороге. Горілку ставлять також до снідання. По селах люди мають городи коло хат, корову, кури, свиню для себе. Міським людям приділяють землю за

містом, там вони будують будинки, та називають дачами. В більшості жінки важко працюють на тих городах.

Заробіток від 200-300 карбованців місячно, що є дуже мізерно. За п'ять тисяч доларів можна купити гарну хату. Нам виглядало, що дух московського комунізму ще довго буде смердіти в нашому народі.

Але без сумніву, що без нагляду старшого брата, Україна може виробити собі дуже скоро свідомість і добробут.